

Om Fodfolket i de danske Hære i det 16de Aarhundrede.

Af

Emil Madsen.

Fodfolket i Hæren herhjemme dannedes i det 16de Aarhundrede, naar det kom til Krig, i Reglen af Udbud af Købstadborgere og af Landalmuen, derhos af hvervede, hyppigst Udlændinge, især tyske. I Almindelighed dannede hver af disse Grupper for sig Afdelinger eller Underafdelinger; undertiden vare de blandede. Enkelte Gange benyttedes alene hvervede.

Det følger af sig selv, at man ikke i de af Købstadborgerne og Landalmuen dannede Styrker kan søge Mønstrene paa, hvorledes man fortrinsvis ønskede, at Ordningen skulde være. Det maatte blive de hvervede, der ofte bragte en større Krigserfaring med sig fra de fremmede Lande, som de andre Grupper saa vidt muligt rettede sig efter, og det er hos dem, at man maa søge, hvad vi nu vilde kalde den planmæssige Ordning.

Af Lister, Overslag, Afregninger m. v., som angaa det hvervede Fodfolk, haves vel endnu ikke ganske faa; men det er dog kun et særdeles ringe Antal, der fremstiller Ordningen i alle ønskelige Enkeltheder.

Nogle af de ældste ere to Optegnelser, der ere anførte i Kancelliets Registranter og hidrøre fra 1543. De vise, hvilke Befalingsmænd m. fl. der paaregnedes i en Underafdeling eller Fænnik, og det Antal Sold m. m., disse skulde have, men de angive ikke Antallet paa dem og ere forsaavidt ufuldstændige¹⁾. Optegnelserne gælde Soldater, antagne i Aarssold²⁾.

Noget fuldstændigere, men iøvrigt ogsaa noget forskellige fra ovenstaaende, ere dog Angivelserne angaaende den Sold, som ifølge Afregningerne betaltes til de Landsknægte, der i Aarene 1543—46 laa her i Riget i Aarssold³⁾.

Paa det Tidspunkt, der svarer til disse Optegnelser, hvervedes der neppe flere end enkelte Fænniker, især i Aarssold, og ikke saa store Styrker, at de kunne betegnes eller vare ordnede som den noget senere Tids Regimenter. Benævnelsen „Regiment“ træffes vel alt under Grevens Fejde. Albrecht v. Belzig kvitterer saaledes Torsdag efter Octava Margaretæ (27de Juli ell. 3die Aug.) 1536 for Penge til Knægtene under sit Regiment⁴⁾; han kalder sig ogsaa ved Udstedelsen af et Pas 30te Maj 1536 Oberst over et Regiment i Skaane, og hans Moder og Arvinger bade i 1552 om at faa de Penge, han angives at have lagt ud som Oberst for et Regiment Lands-

¹⁾ D. Mag. 4. I. 20, 142. — Der er her i denne Afhandling stadigt benyttet Udtrykket „Fænnik“ for Fodfolkets Underafdelinger, om der end af og til i samtidige Skrifter brugtes Ordet „Fane“. Dette betegner i Reglen en Underafdeling af Rytteriet.

²⁾ Denne findes, som sædvanlig i hin Tid, ansat til 24 Mark dansk, der betaltes halvaarligt for de forløbne sex Maaneder den 1ste Maj og 1ste November, derhos hvad enten Solden var højere eller lavere, 6, 9 eller 12 Alen Klæde aarligt, efter Stillingen, samt i Reglen frit Ophold og Underhold.

³⁾ Krigsarkivet. Chr. III.

⁴⁾ D. Mag. 4. III. 320.

knægte¹⁾), men det synes, som om han under sin Befaling ikke har haft en saa stor Styrke, at den vilde svare til den rette Brug af dette Ord. Allerede tidligere forekommer en Sammendragning af flere Fænniker, dog neppe i saa stort Antal, at de vilde kunne danne et virkeligt Regiment, under en af Hovedsmændene for en enkelt Fænnik, hvilken da benævntes „Oberster Hauptmann“, og noget lignende har vistnok fundet Sted med Hensyn til Albrecht von Belzig samt Cort Penninck og Cort v. Hanstein, der vare hans Samtidige og ligesom han i Kvitteringer og lign. kaldte sig Oberster²⁾). Benævnelsen Regiment forekommer dernæst i en Bestalling 1545 angaaende et Regiment Landsknægte, som Reimer v. dem Wolde skulde have Befaling over paa et Tog i Tyskland, samt i en omtrent paa samme Tid hidrørende Bestalling angaaende et Regiment, som Breide Ranzau og Klavs Ranzau skulde antage i Aarssold³⁾). Betegnelsen er her sandsynligt brugt i en mere egentlig Forstand, i al Fald forsaavidt som der i en Fortegnelse over, hvad Klavs Ranzau havde betalt 1544 til Tropper, som laa i Slesvig og Holsten, findes nævnt 8 Hovedsmænd⁴⁾).

En Optegnelse, der angiver Ordningen af et Regiment, træffes dog først omtrent 10 Aar senere. Den

¹⁾ Krigsarkivet. Chr. III.

²⁾ Jvf. om disse Personer Joh. Grundtvig, Bidrag til Oplysning om Grevefejdens Tid (D. Mag. 4. III.); den Styrke, som hver af dem havde under sin Befaling, maa antages at have været 4 til 6 Fænniker. Iblandt Kvitteringer m. m. fra 1493—1534 (Rigsark. Gemeinschaftliches Archiv, Cap. XXXIV, Nr. 4.) findes Kvitteringer fra Aar 1500, undertegnede af Godert v. Bemell og Jorgen Kobler i Egenskab af Oberster Hauptmann.

³⁾ Bestallingsregistranten 1545—1554.

⁴⁾ Krigsarkivet. Chr. III.

findes indført i Bestallingsregistranten 1555—73¹⁾ førend nogle Bestallinger m. m. fra Aaret 1555, saa at den maa være omtrent fra 1554. Den er tilligemed nogle lignende vedrørende Rytteri og Artilleri betegnet som en Beregning, ved Hjælp af hvilken man let kan opgøre Bekostningen ved et større Antal Soldater af disse Vaabenarter.

Ifølge denne Optegnelse var „Stat vnnd hoehe Ampter“, med tilhørende Sold, ved et Regiment paa 10 Fænniker følgende:

1 Oberst	100	Sold
hos samme:		
6 Drabanter*	6	—
1 Kapellan	3	—
1 Skriver	3	—
1 Læge („Wundarzt“)	3	—
2 Spillemand	4	—
1 Oberstløjtnant	25	—
hos samme:		
2 Drabanter*	2	—
1 Profos	10	—
hos samme:		
1 Løjtnant	7	—
6 Drabanter*	6	—
1 Kapellan	2	—
1 Skriver*	1	—
1 Stokmester	3	—
6 Stokkeknægte	12	—
1 Skarpretter	4	—
1 Schultheis	10	—
hos samme:		
1 Drabant*	1	—
1 Retsskriver*	2	—

¹⁾ Fol. 24b.

1 Retsweibel („Gerichtswebel“)	2 Sold
6 „Gerichtsleute“	6 —
1 Kvartermester	10 —
hos samme:	
1 Drabant*	1 —
1 Vagtmester	10 —
hos samme:	
1 Drabant*	2 —
1 Proviantmester	10 —
hos samme:	
1 Drabant*	1 —
1 „Hurenweibel“	3 —

Den hele Sum, der skulde udredes til Regimentchefen med Stab, vilde saaledes være 249 Sold, og idet Styrken forudsattes antagen i Maanedssold, og denne som sædvanligt paa hin Tid under Krig beregnedes til 4 Gylden, vilde Udgiften til den nævnte Styrke blive 996 Gylden maanedlig¹⁾.

For de Personer, der ere betegnede med en *, findes vedtegnet „geht vnter dem fenlein durch“. Dette vil sige, at de vare afgivne af den Styrke, til hvilken der betaltes Sold i Fænnikerne, eller de vare tagne fra

¹⁾ Det kan ikke ses, hvorvidt der er Tale om rhinske eller lybske Gylden. Den førstnævnte, der var lig en Joachimsdaler eller c. 2 Lod 14—15 lodigt Sølv, regnedes vekslende efter Tiderne for 29—32 Skilling lybsk. Den lybske Gylden var 24 Skilling lybsk, hvilke findes sat lig 2½ Mark dansk. Der regnedes ved Hvervingerne snart med den ene, snart med den anden af disse Møntsorter, hyppigst med lybske Gylden, og der fremtræder undertiden endog hos dem, der skulde hverve, Uklarhed om, hvilken Mønt der var Tale om. I et Brev fra Bremen 13de April 1566 beder saaledes en Hverver (Heinrich v. der Eiche) Kongen om at sige ham Besked, hvilken Slags Gylden der var Tale om i et Brev, han havde faaet, om det skulde være lybske Gylden, saaledes som han formodede (Krigsarkivet, Fr. II, Pk. Nr. 2).

Geledet, som man snarest vilde sige nu til Dags. De vare, hvad man i Datidens Sprog kaldte Dobbeltbesoldede eller Dobbeltsoldnere, en Betegnelse, som dels brugtes om de Personer indenfor Fænnikerne, der mødte med fuldstændigt Knægteharnisk, og dels om hine.

Alle Personer i en Fænnik og dermed ogsaa hine modtog 1 Sold paa deres Døbenavn, som der sagdes, om de end ifølge deres Stilling som Befalingsmænd eller Dobbeltsoldnere eller Skytter fik mere, som det følgende nærmere vil vise, og disse Personer fik saaledes 1 Sold ifølge deres almindelige Stilling som Soldater i en Fænnik og 1 Sold ifølge deres særlige Stilling i Regimentstaben, undtagen Vagtmesterens Drabant, der fik 2 Sold, men for ham er der vedtegnet „ghet vnder dem fenlein durch und vfs wachmeisters tauffnamen“, hvilket formentlig betyder, at Vagtmesteren fik den for hans Drabant som Soldat beregnede ene Sold.

For hver Fænnike findes opført af Befalingsmænd m. fl.:

1 Høvedsmand	10 Sold
dennes Dreng	1 —
1 Fænnik	5 —
dennes Dreng	1 —
1 Feltwebel	1 —
1 Fører	1 —
2 Webler	2 —
1 Furér	1 —
2 Trommeslagere	2 —
2 Pibere	2 —
1 Skriver	1 —
1 Feltskærer („Feldtscherer“)	1 —

Dette giver i Sum 28 Sold, men da hver Person som ovenfor nævnt fik 1 Sold paa sit Døbenavn, blev der 15 Sold at tilføje, i alt 43 Sold til Befalingsmændene

med flere. Fænniken skulde have en planmæssig Styrke af 350 Mand, deri indbefattet dels de ovenfor nævnte Befalingsmænd m. fl., dels de Personer, der muligt vare afgivne til Regimentstaben, dels endelig ca. 160 Dobbeltbesoldede. Det hele Antal Sold for en Fænnike blev saaledes 538 eller 2152 Gylden, hvortil endnu vilde komme c. 100 Gylden, der maanedligt skulde betales til de c. 100 Mand, som forudsattes at være Skytter. Den hele maanedlige Bekostning for en Fænnik blev saaledes 2252 Gylden og for Regimentet 23516. Med denne Sum vilde som Regel alt være betalt, da det forudsattes, at alle Soldaterne selv bekostede, hvad der angik Udrustning, Beklædning, Underhold m. v.

Fænnikerne ere her dog tarveligere udstyrede med Befalingsmænd og disse atter tarveligere med Hensyn til deres Ledsagere, end det den Gang var Tilfældet i flere fremmede Hære. I Almindelighed fandtes der saaledes 1 Løjtnant foruden Fænriken i hver Fænnike.

Der haves i samme Registrant en Liste, der er betegnet som udfærdiget for det af Grev Anton af Oldenburg i Ditmarskerkrigen 1559 førte Regiment; men den angaar kun Regimentstaben. Den er temmelig nøje svarende til den ovenfor fremsatte Beregning.

Sandsynligt er den her angivne Ordning saa temmelig svarende til den, der anvendtes under Syvaarskrigen, for hvilken planmæssige Opgørelser ikke synes at forefindes.

Adskillige større og mindre Afvigelser fandt dog jevnlig Sted med Hensyn til den attraaede Styrke baade i Regimenterne og i Fænnikerne.

Det Antal af Fænniker, der fastholdtes som det normale, var 10; men der haves adskillige Exempler paa,

at der fandtes flere. Det Regiment, som Grev Anton af Oldenburg skulde anføre i Ditmarskerkrigen, findes paa Mindetavlen i Ut Kirke anført med 15 Fænniker, og de tre andre Regimenter, der anvendtes i samme Krig, henholdsvis med 12, 12 og 10¹⁾. Syvaarskrigen begyndtes med 60 hvervede Fænniker, der ifølge Axel Gyldenstjerne vare indordnede i 3 Regimenter, førte af Jürgen v. Holle, Hilmar v. Münchhausen og Daniel Ranzau. Ifølge en Afregning af 29de Marts 1564 med Jürgen v. Holles Regiment indeholdt dette den Gang 21 Fænniker²⁾, medens dette ifølge den for ham d. 4de Maj 1563 udstedte Bestalling skulde have 20³⁾. Dog synes senere Tallet 10 at have været fastholdt som det mest passende. Daniel Ranzaus Regiment angives saaledes længere fremme under Krigen at have haft 10 Fænniker⁴⁾, Johan v. Holle skriver den 10de Juni 1572, da han paany tilbyder sin Tjeneste, at han i sin Tid havde faaet Bestalling som Oberst for 10 Fænniker Landsknægte⁵⁾, og i en Bestalling af 1576 for Balthazar v. Wulff nævnes det samme Tal. Med et mindre Antal, nemlig kun 4 Fænniker, fremtræder den Styrke, som det ved Bestalling af 2den Marts 1564 overdroges Skotten Johan Clark at tilvejebringe⁶⁾; men om denne Styrke vel end kan kaldes et Regiment, forsaavidt Johan Clark i Bestallingen betitles

¹⁾ Pontoppidan, *Marmora danica*. II. 186. — Bestallingen angaaende Wilhelm v. Wallerthums Regiment, som paa Mindetavlen er opført med 12 Fænniker, lyder dog kun paa 10 (Bestallingsregistranten 1555—73).

²⁾ Rigsark. Sjælland og Møen. Nr. 130.

³⁾ Krigsarkivet. Fr. II. Pk. Nr. 4.

⁴⁾ Udateret Optegnelse i Krigsark. Fr. II. Pk. Nr. 4.

⁵⁾ Krigsark. Fr. II. Pk. Nr. 2.

⁶⁾ Bestallingsregistranten 1555—73. fol. 247. Hist. Tidsskr. 5. V. 511.

Oberst, saa maa den dog snarest betragtes som en sammendragen Styrke; der nævnes ingen Regimentstab, Ordet Regiment er ikke brugt i Bestallingen, og Johan Clark benævnes senere i den mod ham rejste Sag blot Kaptejn.

Ligeledes forekommer der betydelige Afvigelser med Hensyn til den Styrke, som man attraaede at have i Fænnikerne. I Begyndelsen af Aarhundredet synes denne at have været 500 Mand. 1525 skrev Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot til Kongen, at de Landsknægte, som Kongen havde sendt did, kun udgjorde 150 Mand, og at han antog, at det ikke var til Fordel for Kongen, at de dannede en Fænnike og holdt „et fuldt Regiment“ med Dobbeltsoldnere, Fænrik, Webler, Pibere, Trommeslagere og Kapellan, som om Fænniken havde været 500 Mand stærk. Han havde derfor forhandlet med Soldaterne om, at de skulde nedlægge deres Fænnik og Regiment og lade sig fordele blandt Kongens andre Fænniker ved Landskrone¹⁾. I en Mønsterrulle fra c. 1535 er den Styrke, der forefindes i, hvad der synes at være en fuldt formeret Fænnik, 510 Mand²⁾. I et af Grev Anton af Oldenburg 1542 udstedt Revers forpligter han sig først til at forsamle og tilføre 1500 Landsknægte, naar det forlangtes, og længre fremme i Reversens Tekst gentages dette, idet Styrken her betegnes som 3 Fænniker Landsknægte, saa at hver af disse maa være beregnet til 500 Mand³⁾. Tallet 500 forekommer ogsaa af og til i Frederik

¹⁾ D. Kong. Hist. 11. a. — Om Betydningen af Ordet Regiment, som det her er brugt, jvf. det følgende, hvor Profossen omhandles.

²⁾ Mønstringsruller etc. 1505—1562. Bestle Frölichs Fænnik.

³⁾ Bestallingsregistranten 1540—44.

den andens Tid¹⁾ og kan vel anses som det, der endnu den Gang betragtedes som det normale; men iøvrigt forekommer der selvfølgelig i Virkeligheden mange Afvigelser med Hensyn til, baade hvad der attraaedes ved Bestallingernes Udfærdigelse, og hvad der virkelig havdes tilstede, selv om der ses bort fra de Tilfælde, hvor Styrken i Øjeblikket var gaaet ned som Følge af store Tab under Krig. De to Fænniker, med hvilke Johan Ranzau gik over til Skaane 1525, vare saaledes ikke stærkere end 300 Mand²⁾. I den foran fremsatte Optegnelse fra c. 1554 er Fænnikens Styrke kun paaregnet at skulle være 350, og i det Regiment, som Wilhelm v. Wallerthum 1559 fik Bestalling paa at hverve, er Styrken 300. Ifølge Jürgen v. Holles Bestalling af 4de Maj 1563 skulde Fænnikerne i hans Regiment være paa 400 Mand, medens det af den ligeledes foran nævnte Afregning med samme d. 29de Marts 1564 fremgaar, at Fænnikernes Styrke den 2den August 1563, altsaa inden de endnu havde deltaget i nogen Kamp, vekslede fra 366 til 617 Mand. Hageskyttefænniker paa 450 Mand nævnes i Bestallinger 1567³⁾. Betydeligt lavere findes Fænnikerne ansatte i den Styrke, som Johan Clark skulde tilføre, nemlig kun til 250 Mand. Det er ikke muligt at afgøre, hvorvidt de fremdragne Afvigelser skyldes Ændringer i Anskuelserne om de taktiske Forhold, eller hvorvidt andre Omstændigheder have været de bestemmende.

Ogsaa med Hensyn til Soldberegningen forekommer

¹⁾ Saaledes i Adam v. Mastrichts Bestalling 1559 og i Valentin Mansteins 1567 (Bestallingsregistranten 1555—73).

²⁾ Hvitfeld S. 1278. — Formentlig Styrken for hver Fænnik især.

³⁾ Saaledes for Caspar Uthermarck (Bestallingsregistranten 1555—73. Hist. Tidsskr. 5. V. 510).

der enkelte Afvigelser, af hvilke de væsentligste vare, at Solden under Syvaarskrigen oftere findes ansat til 5 Gylden, for Hageskytterne endog til 6, og for Befalingsmændene tilsvarende eller endog mere, saaledes for Hovedsmænd, især ved Hageskyttetfænniker, 100 Gylden maanedlig.

Hvor der istedetfor en hel Fænnike anvendtes en ringere Styrke, f. Eks. som Besætning paa et kongeligt Slot eller deslige, var Antallet af Befalingsmænd m. fl. ringere og blev i Almindelighed fastsat i det enkelte Tilfælde efter Omstændighederne. Ligeledes vekslede Antallet stærkt i de af Købstadborgerne dannede Styrker, saaledes som disse vare paa Fredsfod. I de Mønstringslister, der angaa disse¹⁾, findes der af og til særskilt opført hvilke Befalingsmænd m. fl. der fandtes. Sædvanligvis er det en Hovedsmand (vel i Reglen Borgmesteren), en Fænrik og nogle faa andre. Ofte er der slet ingen nævnt, men det kunde vel være underforstaaet, at Øvrighedspersonerne vare de selvskrevne højere Befalingsmænd. Det største Antal, der findes i hine Lister, angaar Kolding i 1556. Der fandtes da her, uagtet Væbningens hele Styrke kun var 139 Mand, en Hovedsmand, dennes Løjtnant, en Profos og dennes Løjtnant, en Fænrik ligeledes med en Løjtnant, en Feltwebel, to Webler, en Fører og en Furér. Muligt var det dog paaregnet, at Styrken i Krig skulde sammendrages til én Fænnik med Styrken i en anden By. Ret betydelige Antal findes ogsaa anførte i Aalborg 1583 og i Aarhus 1588. I Helsingør, hvor Borgervæbningens Styrke Aar 1600 var 702 Mand, findes der for denne antegnet 2 Hovedsmænd.

¹⁾ Rigsark. Mønstringsruller etc.

Ved Landalmuens Styrker synes der ikke at have været Befalingsmænd i Fredstid.

Af den ovenfor nævnte Opgørelse med Jürgen v. Holles Regiment 1564 fremgaar, at Obersten selv havde en Fænnike i Regimentet, hvilken altsaa førtes af en Løjtnant. Johan Clarks Bestalling viser noget lignende, idet der ved hans fire Fænniker kun skulde være tre Hovedsmænd ansatte. Tilsvarende fandt Sted i Frans Brokkenhus' Regiment 1569¹⁾. Dette Misbrug vedblev derefter som bekendt i Aarhundreder. Oprindelsen hertil maa søges i, at det faldt naturligt ved de foran (S. 167) omtalte Sammenstillinger af nogle faa Fænniker til en samlet Styrke, at den Hovedsmand, der ansattes som Øverstbefalende ved den, beholdt sin egen Fænnike²⁾.

Undertiden fremtræder der Antydninger til, at nogle Befalingsmænd foruden Obersten, vel ogsaa enkelte Menige, have holdt Heste for egen Regning, saa at de ikke findes optagne i Soldberegningerne. Den 25de Maj 1564 skrev Kongen saaledes til Befalingsmanden paa Elfsborg (Jens Kaas), at Kongen bevilgede et Andragende fra nogle Herremænd i hans Fænnike om at maatte holde 30—40 Heste, til hvilke de kun havde begæret Foder, men ingen Besoldning³⁾. I et Brev fra Povl Wobitzer til Kongen fra Halmstad den 6te Okt. 1565 findes blandt andet udtalt, at der var mange ved Jürgen v. Holles Regiment, som havde haft egne Heste. Han raadede Kongen til at antage disse Folk ved Rytteriet⁴⁾.

¹⁾ Krigsarkivet. Fr. II. Pk. Nr. 3. Frans Brokkenhus' Besværing.

²⁾ Belzig, Penninck og Hanstein havde saaledes hver en Fænnik i det af dem førte, saakaldte Regiment (D. Mag. 4. III. xviii).

³⁾ Kanc. Brevb.

⁴⁾ Krigsarkivet. Fr. II. Pk. Nr. 1.

Ligeledes skrev Kongen den 22de Juni 1570 til Lensmanden paa Varberg (Hak Ulfstand), at det billigedes, at der paa Slottet holdtes 50 Heste, deri indbefattet Lensmandens egne og de Herremænds, som vare dér. Lensmanden skulde forhandle med de Dobbeltsoldnere, som vilde holde Heste for den Besoldning, som var betinget dem, og Kongen vilde komme dem til Hjælp ved at give hver Hest 2 Tdr. Havre om Maaneden. Men blev der for mange Heste, skulde Lensmanden sende saa mange Dobbeltsoldnere til Kjøbenhavn, at Kongen ikke fik større Bekostning angaaende Havren end paa-regnet¹⁾. Saadanne Heste kunne dog blot betragtes som Befordringsmidler for Befalingsmændene m. fl. De benyttedes ikke af disse under Kamp, som det ses af Krigsartikler af 1559, i hvilke det udtrykkelig paa-lægges Obersten og andre Befalingsmænd at sidde af under Fægtning og kæmpe tilfods. Derimod synes disse Heste undertiden at være benyttede i Kamp af Befalingsmændenes Dreng og muligt enkelte, til Trænet afgivne Knægte, som tilsammen dannede den saakaldte Mussefane, der flere Gange nævnes i Syvaarskrigen som en særskilt, bereden Underafdeling. Navnet indeholder en noget haanlig Hentydning til, at Folkene under den ikke kunde siges fri for at „musse“, det er foretage Requisitioner paa egen Haand²⁾; men paa den anden Side nævnes ogsaa dens Deltagelse i Kampe som særdeles

¹⁾ Kane. Brevb.

²⁾ Ordet „Musse“ og lignende træffes ikke sjældent i denne Betydning i Beretninger m. v. i hele Aarhundredet, baade herhjemme og andetsteds, f. Ex. i Gustaf Vasas Brev af 10de Decb. 1534 til Johan Tureson (Aktstykker til Grevens Fejde. I. 246) og i Dagbogen angaaende Vinterfelttoget 1567—68 (Rørdam, Monumenta historiae danicæ. 2. I. 49).

hæderlig, saaledes i Slaget ved Svarteraa. I Ditmarskerkrigen 1559 angives Mussefanerne at have udgjort 200 Heste (for i alt 49 Fænniker¹⁾).

Iøvrigt fandtes der som Regel i hin Tid ikke noget egentlig Træn²⁾ ved Fodfolket. Soldaterne af dette Vaaben bar ikke selv Oppakning. Hvad der skulde bringes frem af Levnedsmidler eller andre Sager blev i Reglen baaret af Landsknægtenes Kvinder, førte i en særskilt Trop. Dog findes der ogsaa Spor til, at man paa Togene i Sverig under Syvaarskrigen stundom har benyttet Pakheste, og om disse end vel hovedsagelig ere komne Rytteriet til Nytte, har dog muligt en Del af dem ogsaa været til Gavn for Fodfolket. Den 12te Januar 1570 befaledes det saaledes to Lensmænd i Skaane at lade gøre 1000 Klovsadler „til Optoget“ og sende dem til Proviantmesteren Lave Bek i Halmstad³⁾.

Efter Syvaarskrigen fulgte en lang Række Fredsaar, og ingen større Styrker samledes her i Riget, saa at de Ændringer, der i hin Tid muligt foregik i Anskuelserne med Hensyn til Fodfolkets Ordning, ikke kunne følges. De første Optegnelser eller Soldberegninger, som derefter ere forefundne med alle Enkeltheder angaaende et helt Regiment, ere fra Aarene 1610 og 1611. De ligge vel altsaa uden for den Periode, som her nærmest omhandles, men bør tages med for at vise Gangen i Udviklingen⁴⁾. I disse Beregninger er Regimentet ligesom tidligere op-

¹⁾ Mindetavlen i Ut Kirke, ifølge Pontoppidan, Marmora dan. II. 187.

²⁾ Ordet „Træn“ forekommer neppe i hin Tid. Istedetfor brugtes Ordet „Tros“, der findes udledet af det franske „troussé“, opskørtet, med Hensyn til Landsknægtenes Kvinder.

³⁾ Kane. Brevb.

⁴⁾ Krigsark. Chr. IV. Regnskabssager A. — Der findes to omtrent enslydende Beregninger, daterede 22de Decb. 1610 og 7de Febr.

ført med 10 Fænniker; men Styrken i disse er kun sat til 200, 250 eller højst 300 Mand, og Regimentet befaledes nu af en Oberstløjtnant, idet Oberstgraden i Reglen synes forbeholdt den, der befalede det hele Fodfolk i Hæren¹⁾. Den store Mængde af Bipersoner, som tidligere vare knyttede til Regimentets højere Befalingsmænd, findes en Del indskrænket, men iøvrigt ere Ændringerne ikke særdeles store og ses bedst, naar Ordningen fremsættes i sin Helhed, tilligemed de beregnede maanedlige Lønninger.

Personalet ved Oberstløjtnantens Fænnike, der er sammendraget med Regimentstabens, var:

1 Oberstløjtnant	184	Gld.	0	Sk.	lybsk
hos denne:					
4 Livskytter	32	—	0	—	—
1 Løjtnant	35	—	8	—	—
hos denne:					
1 Knægt	8	—	0	—	—
1 Dreng	5	—	8	—	—
1 Fænnik	40	—	0	—	—
hos denne:					
1 Knægt	8	—	0	—	—
1 Dreng	5	—	8	—	—
1 Oberstvagtmeister	40	—	0	—	—
1 „Gerichts-Schulze“	40	—	0	—	—

1611. Den sidste er den, som ovenfor vil findes gengiven. Med nogle mindre Afvigelser stemmer den med en tredje Beregning, paa hvilken Oberstløjtnantens Navn, Goske v. Alefeld, er anført, og som saaledes maa antages benyttet ved det af ham i Kalmarkrigen førte Regiment.

¹⁾ Endnu i en Liste, der skønnes at være fra Trediveaarskrigens Tid, findes tilsvarende. Der er her anført en General, som betegnes „Obrister über die Infanterie und Artillerie“. Dog er der for Kongens „Leibguardia“ (Krigsark. Chr. IV. Fortegnelser og Lister, Mønstringsruller) anført baade en Oberst og en Oberstløjtnant. Ved de øvrige Regimenter anføres kun den sidstnævnte, paa et nær, hvor der muligt kun er en Oberst.

1	Kvartermester	40	Gld.	0	Sk.	lybsk	
1	Proviantmester	40	—	0	—	—	
1	Feltwebel	18½	—	4	—	—	
1	Mønsterskriver	13½	—	8	—	—	
1	Feltskærer	13½	—	8	—	—	
1	Furér	13½	—	8	—	—	
2	„Sarsianten“ à 16 Gld.	32	—	0	—	—	
1	Prædikant	16	—	0	—	—	
3	Trommeslagere }	46½	—	4	—	—	
2	Pibere } à 9 Gld. 8 Sk.						
1	Profos	21	—	8	—	—	
1	Stokkeknægt	6½	—	4	—	—	
19	„Adelsburschen“ à 13 Gld. 8 Sk. ¹⁾	253	—	8	—	—	
106	med lange Spyd à 5 — 8 —	565	—	8	—	—	
125	Musketerer à 5 — 8 —	666½	—	4	—	—	
						2146	Gld. 4 Sk. lybsk
Hertil Løbepenge for 250 Mand							
	à 1 Gld. 8 Sk.	333	—	8	—	—	
						Ialt . . .	2479½ Gld. 0 Sk. lybsk

Ved hver af de ni andre Fænniker findes opført:

1	Kaptajn	80	Gld.	0	Sk.	lybsk
hos denne:						
2	Livskytter	16	—	0	—	—
1	Løjtnant	40	—	0	—	—
hos denne:						
1	Livskytte	8	—	0	—	—
1	Dreng	5	—	8	—	—
1	Fænrik	40	—	0	—	—
hos denne:						
1	Livskytte	8	—	0	—	—
1	Dreng	5	—	8	—	—
2	„Sarsianten“ à 16 Gld.	32	—	0	—	—
9	„Adelsburschen“ à 13 Gld. 8 Sk. ¹⁾	120	—	0	—	—

¹⁾ Lønningen staar opført med 13½ Gld. 8 Sk., men kan ifølge Tallene 253 Gld. 8 Sk. og 120 Gld. 0 Sk. kun have været 13 Gld. 8 Sk. Nogle andre, mindre vigtige Skrive- og Regnefejl ere her berigtigede.

1 Furér	13½	Gld. 8 Sk. lybsk		
1 Mønsterskriver	13½	— 8 —		
1 Feltskærer	13½	— 8 —		
91 med lange Spyd à 5 Gld. 8 Sk.	485	— 8 —		
100 Musketerer à 5 — 8 —	533	— 8 —		
2 Trommeslagere } 1 Piber }	à 8 —	24	— 0 —	
		1438½	Gld. 8 Sk. lybsk.	
Hertil Løbepenge for 200 Mand				
à 1 Gld. 8 Sk.	266½	— 4 —		
		Ialt 1705½	Gld. 0 Sk. lybsk.	

Den maanedlige Bekostning ved et saadant Regiment vilde altsaa blive, naar Løbepengene holdes ude af Betragtning, 15095 Gld. 16 Sk., men det havde kun 2050 Menige i Gelederne. Det Regiment, som ovenfor er omhandlet angaaende Aar c. 1554, har derimod tilsvarende 3330. Antages det Regiment, som vi her betragte, bragt paa samme Styrke¹⁾ og Lønningen til de 1280 Mand, som udgøre Forskellen, sat til 5 Gld. 8 Sk., vilde Bekostningen for Regimentet blive 21922 Gld. 8 Sk., altsaa lidt mindre end i 1554. Skønt Befalingsmændenes Lønning tildels er vokset, er paa den anden Side det store Antal Dobbeltbesoldede faldet bort, og dette bøder ogsaa paa, at de Meniges Lønning ligeledes er forøget i de Tilfælde, hvor de tidligere kun beregnedes med én Sold.

En indgaaende Fremstilling af den Virksomhed, der var anvist hver af de ovenfor nævnte Befalingsmænd m. fl.,

¹⁾ Denne Antagelse er berettiget ved, at der i nogle Bemærkninger paa det her gengivne Overslag staar, at man forbeholdt sig at bringe Fænnikerne paa 250 eller 300 Mand, uden at der derfor skulde ansættes flere Befalingsmænd. — 300 Md. syntes man da at betragte som Maksimum, som det findes udtalt i en Bestalling 1611.

vilde føre for vidt, og kun enkelte Bemærkninger med Hensyn til en eller anden af dem ville derfor blive fremsatte¹⁾).

Oberstløjtnanten synes i Midten af Aarhundredet og vel endog endnu under Syvaarskrigen at have haft en Virksomhed, der nærmest maa sammenlignes med Regimentsadjutanternes i vor Tid. Senere voksede Stillingen i Betydning, som Ordningen 1611 viser.

Næst Obersten og efter Omstændighederne Oberstløjtnanten indtog Vagtmesteren den vigtigste Stilling i Regimentstaben, idet han i alle Enkeltheder, som angik Regimentet, forestod dets Opstilling i Slagorden, dets Ordning til Marche og den Sikringstjeneste, som det skulde udføre efter Anvisning af den ved Overkommandoen ansatte Oberstvagtmester. Dernæst henhørte mange administrative Forretninger, især de, der angik Vaaben og Ammunition, under ham. Hans Titel forandrede i Trediveaarskrigens Tid til Major.

Til Kvartermesterens Bestilling henhørte fornemmelig alt, hvad der angik Regimentets Indkvartering og Anbringelse i Lejr, ligeledes efter Anvisning af Overkommandoens Oberstkvartermester.

Om den saakaldte Schultheis²⁾ forudsattes, at han

¹⁾ En ret omstændelig Fremstilling findes, med Hensyn til Forholdene ved Aarhundredets Slutning, især i „Krieges Ordnung zu Ross und Fuss etc.“, skreven af Daniel Hintzenberger, trykt i Dresden 1594, og „Soldaten Spiegel“, udgiven af Berthold von der Beke, der kalder sig kongelig dansk Krigsraad og Oberst, trykt i Frankfurt a. M. 1605. (Hjelmstjerne, Kv. Nr. 1701, Kgl. Bibl.). — Derhos kan henvises til Haandskriftet Kgl. Bibl. Gle. kgl. Samling, Kv. Nr. 1855, der har tilhørt Christian den tredje og Frederik den anden og af sidstnævnte er foræret Holger Rosenkrans 1562.

²⁾ Dette Ord, der er af ældgammel Oprindelse i Tyskland og her fra først af betegnede den, der paa en Fyrstes eller Herres

var kyndig baade i det borgerlige og det militære Retsvæsen. Han bistod ved Forhørene og ved Afsigelsen af Domnene.

Profossens Bestilling var at foretage Arrestationer ¹⁾, varetage Arrestanterne og lade de ikendte Straffe fuldbyrde. Sandsynligvis har han her, ligesom i Tyskland, været Dommer i mindre betydelige Retssager, der angik Orden og Politi. Det hørte tillige til hans Bestilling at føre Tilsyn med Marketenderne, hvor saadanne fandtes, at bestemme, naar der om Aftenen ikke længer maatte udskænkes Drikkevarer, og paase, at Bestemmelsen herom overholdtes. Naar der forhandlede Proviant til Soldaterne, skulde Profossen føre Tilsyn med, at der ikke solgtes forfalskede Varer eller brugtes urigtig Maal og Vægt, derhos fastsætte Priserne, forsaavidt dette ikke alt var sket af Overkommandoen, alt imod at Sælgerne ydede ham Sportler. Da det laa i Hærens Interesse, at der var en betydelig Tilstrømning af Handlende, hørte det ogsaa til hans Embede at udstede Pas, der gav uhindret Adgang til Forhandlingsstedet, og at vaage over, at disse Pas bleve holdte i Agt. Profossen bar som Tegn paa sit Embede en rund Træstok af omtrent halvanden Alens Længde, malet og prydet med et Vaabenskjold. Denne Stok betegnedes med Ordet „Regiment“.

Stokmesteren og Stokkeknægtene vare Profossens Underordnede i enhver Henseende. De skulde tillige gaa

Vegne forestod Indkrævningen m. v. af de til ham skyldige Skatter og den hermed i Forbindelse staaende Retspleje, trængte i Formen „Skultus“ en kort Tid ind i det borgerlige Liv herhjemme (jvf. Hvitfeld S. 1182); men iøvrigt synes her Benaævnelser kun at forekomme ved de hvervede Tropper og blot til henimod Aarhundredets Slutning.

¹⁾ Krigsartiklerne 1564. Pkt. 42.

Skarpretteren til Haande. Paa Grund af disse Omstændigheder vare især Stokkeknægtene hadede af Soldaterne, og deres Bestilling temmelig farlig¹⁾. I Frederik den andens Tid findes Ordet „Claudit“ stundom brugt istedetfor Stokkeknægt²⁾, og ved Aarhundredets Slutning synes Stokmesterens Bestilling at være bleven forenet med Profossens, samtidigt med, at dennes sank i Anseelse.

Proviantmesteren havde navnlig at drage Omsorg for, at de Levnetsmidler, der tilvejebragtes paa anden Maade end ved Soldaternes direkte Indkøb m. v., bleve førte frem med Regimentet og videre uddelte til Fænnikerne mod Betaling. Regnskabsføringen i denne Henseende hørte med til hans Bestilling.

Den saakaldte „Hurenweibel“ havde Befaling over den hele Masse af Kvinder og Børn, der fulgte Regimentet og, som ovenfor nævnt, tildels traadte istedetfor dets Træn. Han skulde drage Omsorg for, at de paa Marcherne kom frem samtidigt med Soldaterne og uden at hindre disse, saa at Knægtene hurtig kunde faa, hvad de behøvede af Mad og Drikke, baade under Hvil, og naar Dagmarchen var endt. Under Fægtning dannede de en særskilt Hob, der stilledes op under hans Befaling paa et tilstrækkeligt beskyttet og dog ikke for fjernt Sted.

Den, der førte Befalingen over en Fænnik, kaldtes omtrent det hele Aarhundrede igennem sædvanligvis Høvedsmand. Egentlig først under Syvaarskrigen be-

¹⁾ Benævnelsen paa disse Folk hidrørte saavel her, som i Tyskland, fra den alt i meget gammel Tid forekommende Betydning af Ordet „Stok“ som Betegnelse paa den Træblok, i hvilken en Fanges Fødder, stundom ogsaa hans Hænder, anbragtes for at hindre ham i at flygte. Udtrykket „stokket og blokket“ findes f. Eks. i en Rettertingsdom 1557 (Kanc. Brevb. III. 159).

²⁾ F. Eks. i Brev 30te Novb. 1580 (Sj. Tg.).

gyndte Ordet „Kaptejn“ at træde frem i samme Betydning, saavidt synes dog kun ved de skotske Tropper¹⁾. Derefter synes det at være blevet brugt noget almindeligere om Personer, der ikke vare af nordisk eller tysk Oprindelse, indtil det endelig ved Slutningen af Aarhundredet blev det gængse. Især ved mindre Styrker, dog ogsaa ved, hvad der maa antages at have udgjort en hel Fæennike, findes undertiden Høvedsmandens Stilling forenet med Profossens i den Tid, da sidstnævntes endnu var ret anset. Georg v. der Schweinitz ansattes saaledes den 1ste Juni 1581 som Høvedsmand og Profos for de Hageskytter m. fl., der forordnedes til Kronborg²⁾, og iblandt de saarede i Slaget ved Svarteraa findes en Person, betegnet som Profos og Høvedsmand³⁾. Ogsaa andre Sammendragninger forekomme. I et Brev fra 1567 undertegner Brevskriveren (Michel Hogelke) sig Høvedsmand og Proviantmester⁴⁾, og iblandt de Personer, som findes nævnt i Fortegnelse over Sold, udbetalt til Landsknægte 1543—46, findes der én (Marcus v. Semmeringen), der er betegnet som Skultus og Høvedsmand⁵⁾.

Ved Siden af Høvedsmandens Løjtnant indtog Fænnikken, der herhjemme ogsaa oftere findes kaldt „Fenler“,

¹⁾ Ordet „Kaptejn“ findes herhjemme undtagelsesvis brugt meget tidligt i det sextende Aarhundrede i Hæren (Rigsark. Hververruller 1500, Hvitfeld S. 1127 og 1139), derhos i Søværnet, saaledes i Henrik Krummediges Bestalling 1510 (D. Mag. 3. II. 150). Derefter synes Ordet Kaptejn at være trængt tilbage og først igen at begynde at komme i Brug i Frederik den andens Tid, i hvilken dog endnu ogsaa i Søværnet Skibshøvedsmand er det hyppigst forekommende Ord.

²⁾ Rigsark. Diverse Sager. A. 1—10.

³⁾ D. Mag. 3. II. 97.

⁴⁾ Krigsarkivet. Fr. II. Pk. Nr. 2.

⁵⁾ Krigsarkivet. Chr. III.

meget sjældnere „Fennikdrager“, en særdeles vigtig Plads. Mange karakteristiske Udtalelser findes om hans Pligt fremfor alt andet at væрге Fanen, Fænnikens Helligdom og Symbolet paa dens Ære.

Af de underordnede Befalingsmænd var Feltweblen den fornemste. Hans Pligt var at paase, at alle Befalinger bleve efterkommede til Punkt og Prikke. Han nævnes ikke i Ordningen 1611, og det maa derfor formodes, at hans Bestilling paa den Tid er gaaet over til den ældste „Sarsiant“.

Furérens og Skriverens Pligter fremgaa af Benævnelserne.

Derimod fremtræder Føreren som en Befalingsmand, der var særlig for den gamle Tid. Han maa betragtes som en Slags Repræsentant for de Menige. Han skulde være deres Talsmand, naar de havde noget at forebringe, mægle imellem dem og de højere Befalingsmænd, hvor det kunde være nødvendigt, saasom naar en Forseelse var begaaet, hjælpe de Menige med Raad og Daad og forebygge Tvist imellem dem. Føreren valgtes af de Menige, en Gang for alle eller muligt for en kortere Tid¹⁾. Den betydelige Rolle, som Føreren spillede i Begyndelsen af Aarhundredet, fremgaaer f. Eks. af Kjøbenhavns Overgivelsesakt 1523²⁾, idet Førere, med Navns Nævnelse, ses at have forhandlet paa samtlige Landsknægtes Vegne om Vilkaarene for Overgivelsen sammen med Statholderen i Kjøbenhavn, Oberster, Ritmestre, Hovedsmænd og, som det synes, tilsvarende betroede Mænd af Rytteriet, af hvilke flere vare Adelsmænd, derhos Borgmestre og

¹⁾ I det foran S. 182 Anm. 1 omtalte Haandskrift siges, at Omvalg skulde finde Sted hver Maaned.

²⁾ Erslev og Mollerup. Fr. I. Registrant S. 23.

Raadmænd. Endnu under Syvaarskrigen fandtes der Førere ved Fodfolket. Povl Wobitzer skrev fra Halmstad d. 6te Okt. 1565 til Kongen, at han havde faaet at vide angaaende Jürgen v. Holles Regiment, at Landsknægtene i samme ikke havde villet tillade, at det be-segledede Brev, som Kongen havde sendt, var forblevet i Hovedsmændenes Værge, men havde fordret det afgivet, og at de havde overdraget det til de ældste Førere, som fandtes ved Regimentet¹⁾. I Besværinger, der skriftligt ere fremsendte af Fænniker i Frans Brokkenhus' Regiment 25de Juni 1569, findes, at Førere ved flere af dem have underskrevet sammen med Hovedsmanden eller Oberstens Løjtnant²⁾. Der nævnes endnu stundom Førere i Slutningen af Frederik den andens Tid, saaledes 1580 en Fører blandt Besætningen paa Kronborg og 1587 baade en Fører og en Furér ved Kongens Drabanter³⁾. Der findes ingen saadan nævnt i Ordningen 1611, saa at denne Bestilling vistnok paa den Tid var ophørt ved det hvervede Fodfolk. Derimod findes Førerens Bestilling at bestaa i Købstadvæbningerne endnu ved Slutningen af Aarhundredet. De nævnes saaledes temmelig hyppigt i Takseringen Aar 1600⁴⁾. Færriker og Førere ere overhovedet de hyppigst nævnte Befalingsmænd ved disse Væbninger, og hvor Førernes Bestilling nævnes, findes de i Reglen at have været Haandværkere og ikke Personer, hørende til Raadet.

Weblerne vare de andre Befalingsmænds Medhjælpere uden at have nogen særlig Gerning at varetage. Istedetfor

¹⁾ Krigsarkivet. Fr. II. Pk. Nr. 1.

²⁾ Krigsarkivet. Fr. II. Pk. Nr. 3.

³⁾ 30te November 1580, 12te Febr. 1587 (Sj. Tg.).

⁴⁾ Monstringsruller 1563—1613.

disse findes i Johan Clarks Bestalling „Corporaler“ nævnte, ligeledes ved de skotske Fænniker, der aftakkedes ved Syvaarskrigens Slutning¹⁾.

Udenfor de egentlige Befalingsmænds Klasse fandtes en Slags Underbefalingsmænd, der ikke som saadanne fik højere Sold og derfor ej heller findes opførte i Soldberegningerne. De synes fra først af at have været de ældste Dobbeltsoldnere. De vare Førere for smaa Kommandoer og fritagne for at gøre Tjeneste som Skildvagter, men anvendtes iøvrigt i Vagttjenesten til at føre Skildvagterne til og fra Post og til at efterse disse. De udførte derhos den Slags Forretninger, som nu paahvile Korporalskabsførerne med Hensyn til Kvarter, Forplejning m. m. og havde som saadanne enkelte, mindre betydende Forrettigheder. Den ældste Betegnelse paa dem er aabenbart „Rodemestre“, der stammer fra Tiden førend det sextende Aarhundrede. En Rode synes oprindelig herhjemme i Fodfolket at have betegnet 10 Mand, hvad der sandsynligt har svaret til en Opstilling med 10 Geleder bag hinanden, saaledes at Rodemesteren stod forrest i en Række med 9 Mand bagved sig. At Tallet 9 for de Mænd, som hørte under Rodemesteren og med ham udgjorde en Rode, egentlig er det rette og har vedligeholdt sig længe i Købstadvæbningerne, ses af de Bestemmelser, som Christian den fjerde 1610 gav Borgervæbningen i Kjøbenhavn. Der siges nemlig, at alle, der vare tak-

¹⁾ Militære Regnskaber. I. B. 1545—70. Der findes ved nogle af Fænnikerne nævnt baade Webler og Korporaler, ved andre derimod Feltwebler og Korporaler, saa at Sandsynligheden er for, at Ordet „Webel“ her overalt maa forstaas som „Feltwebel“. Der fandtes i Reglen ved hver af disse Fænniker, som iøvrigt ved Afregningen kun havde lidet Mandskab, 2 Feltwebler (eller Webler) og 2—3 Korporaler.

serede for Rustning, skulde være delte i Roder, ti Personer i hver Rode, af hvilke den tiende skulde være Rodemester¹⁾. Af Mønstringsrullerne angaaende Købstadvæbningen i Kalundborg 1583 ses ligeledes Rodeinddelingen gennemført med Grundtallet 10 (her dog saaledes, at Rodemesteren blev den ellefte) og tillige, hvad der vistnok iøvrigt overalt var Reglen, at hver Rode saavidt muligt skulde være sammensat af ensbevæbnede Folk²⁾. Undertiden findes Udtrykket Roder brugt om et Antal, der forudsættes bekendt, f. Eks. ved Indkvartering, Udskrivning m. m. Der findes saaledes fra 1545 en Befaling om, at Malmø skulde modtage 8 Roder, Landskrone 3, Lund 2 o. s. v.³⁾. Den 21de April 1567 forlangtes udtaget 3 Roder af Landalmuen i Gers Herred, 4 i Villands, 8 i Froste, 3 i Albo og 7 i Fers Herred⁴⁾. I Krigsartiklerne 1611 udtales, at hver Maaned, naar en Hovedsmand „gjorde nye Roder“, skulde det tilkendes gives ham, om der ikke i Roderne havde indsneget sig fremmede, som ikke henhørte under hans Befaling. Dette sidste synes at tyde hen paa, at Rodemestrene valgtes

¹⁾ Kbh. Diplom. I. 582.

²⁾ Den hyppigst forekommende Inddeling af Kjøbenhavn og Købstæderne i „Rodemaal“ maa vel antages oprindelig at have svaret til Væbningernes Inddeling i Roder, men en Udvidelse eller Ændring af Begrebet maa være foregaaet; thi der findes i Reglen langt flere væbnede Borgere i et Rodemaal, end der svarer til en Rode. Kjøbenhavn var saaledes c. 1510 inddelt i 8 Rodemaal med 81 til 107 vaabenføre Borgere i hvert (Kbh. Dipl. I. 282), og i Frederik den andens Tid sattes 2 Rodemestre i hvert Rodemaal (Kbh. Dipl. II. 405, jvf. 397). — Lund var 1588 delt i 4 Rodemaal med 34 til 49 vaabenføre Borgere. Nogle Byer vare delte paa anden Maade, f. Eks. Helsingør 1583 i 4 „Fjerdinger“ (Mønstringsrullerne).

³⁾ D. Mag. 4. I. 127.

⁴⁾ Kanc. Brevb.

af Knægtene, ligesom Førerne, og at der kunde finde Omvalg Sted.

Alt under Syvaarskrigen forekommer der Personer, der ere betegnede som „Adelsburschen“¹⁾. Senere træffes denne Benævnelse („Adelburser“ og lignende) oftere, f. Eks. ved Kongens Drabanter 1587²⁾, ligeledes i den foran fremsatte Ordning af 1611. Det er sandsynligt, at de ere traadte istedetfor Rodemestrene, og, da de ere opførte med højere Lønning end de Menige, maa de 1611 tillige have opnaaet en fastere Stilling.

Ogsaa Benævnelsen „Gefrejter“ begynder at forekomme i Slutningen af Aarhundredet³⁾.

De hvervede Menige kaldtes Landsknægte eller blot Knægte, hvorledes de end vare bevæbnede. Af disse benævntes de, som havde Skydevaaben, oftest „Hageskytter“, stundom blot Skytter. En Fællesbenævnelse for de øvrige, som blot havde blanke Vaaben, forekommer ikke. Undertiden findes de delte i Dobbeltsoldnere (Harniskklædte) og „gemene Knægte“ (de, som ikke besad Harnisk). Betegnelsen Hageskytte holdt sig i Brug ud over Aarhundredets Grænse, uanset at „Hagerne“, de ældste af de Krudtskydevaaben, der benyttedes af Fodfolket i hin Tid, for længst havde vejet Pladsen for andre. Ordet forekommer saaledes endnu i Krigsartiklerne 1611.

Fodfolkets Tjenesteforhold vilde fordre en altfor vidtløftig Fremstilling til, at den kunde omhandles her, og den forbigaas derfor⁴⁾.

¹⁾ I en udateret Optegnelse blandt Dokumenterne vedrørende Jürgen v. Holle (Krigsarkivet. Fr. II. Pk. Nr. 4).

²⁾ 12te Febr. 1587 (Sj. Tg.).

³⁾ Findes brugt i de S. 182, Anm. 1 anførte Bøger.

⁴⁾ Angaaende Enkelthederne i Retsplejen kan henvises til de S. 182, Anm. 1 nævnte Bøger, Arentsehe, Ein Buch o. s. v., Kbh. 1578 (Kgl. Bibl.), o. fl.

Før Fodfolkets Udrustning kunde der ikke være nogen bestemt Regel i det sextende Aarhundrede, da Tilvejebringelsen af Vaabnene i det hele taget var den enkelte Mands Sag, hvad enten han hørte til de hvervede eller til de af Købstæderne og Landalmuen udskrevne Tropper, og Tilvejebringelsen af en bedre eller tarveligere Udrustning var saaledes afhængig af den paagældendes økonomiske Forhold. Alligevel kunde der nok fra Stats- eller Hærstyrelsens Side fremtræde Bestræbelser efter at faa visse Regler fastsatte, dog begynde disse Bestræbelser først at give sig tilkende under Syvaarskrigen.

I Begyndelsen af det her omhandlede Tidsafsnit synes man at have ønsket Fænniken fortrinsvis dannet af Soldater med et Harnisk, bestaaende af Bryst- og Rygplade, Ringkrave og korte Laarskinner¹⁾, samt Stormhue (uden Visir), og med blanke Vaaben, navnlig lange Spyd, Hellebarder eller Slagsværd. Man havde dog tillige begyndt at lægge ikke ringe Vægt paa, at der fandtes Skytter i Fænnikerne foruden de med blanke Vaaben udrustede Soldater. Enkelte Fægtninger havde paavist det ønskelige heri, særlig hvor Jordsmonnet paa en eller anden Maade var vanskelig tilgængeligt for Rytteri og Artilleri eller lidet egnet til Brugen af de lange Spyd, og disse Omstændigheder synes ligeledes at have medført, at Skytterne, for at de desto lettere kunde bevæge sig, alt tidlig aflagde Harnisket, paa Stormhuen nær. Der var saa meget mere Grund til dette, som det

¹⁾ Armskinner kunne vel antages at have hørt til Fodfolkets Harnisker en Tid lang, at dømme efter de Afbildninger, som findes angaaende Ditmarskerkrigen 1559 i Gasparis Eus, *Rerum danicarum Frederico II rerum potiente historia*. Frankfurt a. M. 1593 (Kgl. Bibl.). Derimod er der ingen Antydning til, at de have været almindeligt anvendte under Syvaarskrigen.

tidligst i hin Periode ved Fodfolket anvendte Krudt-Skydevaaben, den saakaldte „Hage“, var et forholdsvis tungt og under Bevægelse kun lidet brugbart Vaaben, og stort bedre blev det ikke, skønt man søgte at gøre Vægten mindre ved at indføre „Halvhagen“¹⁾).

Sammen med disse begyndte dog snart de saakaldte „Rør“ eller „lange Rør“ at fremtræde. De synes at have været endnu lettere, men hvori Forskellen mellem dem og Hagerne eller Halvhagerne iøvrigt bestod, kan neppe oplyses. De synes nævnte første Gang under Forhold, der vedrøre det danske Hærvæsen, i Aaret 1534²⁾, derefter 1537, 1539³⁾ og 1544⁴⁾, og saa oftere og oftere, indtil de blive den Art Skydevaaben, med hvilken Fodfolket hyppigst findes bevæbnet indtil ud over Aarhundredets Grænse. Selvfølgelig forsvandt Hagerne derfor ikke af Udrustningen. Som det i Reglen finder Sted, gik der en længere Tid, i hvilken man især i Befæstningerne, derhos mere eller mindre i Udbudene af Købstæder og Land, beholdt det gamle Materiel⁵⁾.

For de hvervede Troppers Vedkommende give enkelte

¹⁾ Jvf. om disse Vaaben Otto Blom, Christian den fjerdes Artilleri S. 55 flg.

²⁾ Hvitfeld S. 1417. Paludan Müller, Aktstykker til Grevens Fejde. 2den Samling. S. 43.

³⁾ Befalinger til Købstadmænd om at holde sig rede (D. Mag. 3. VI. 184 og 226).

⁴⁾ Udbud fra Odense (Fyens Stifts litteraire Selskabs Aktstykker, Odense 1841, S. 77).

⁵⁾ Endnu i en Fortegnelse fra 1597 over det Skyts, som fandtes paa de kongelige Slotte (Danske Kancelli, Landforsvar 1500—1660) nævnes for Kjøbenhavns Vedkommende (derunder utvivlsomt henregnet Tøjhuset) Dobbeltthager med Jernstjerte, halve Hager med Luntelaase, Hagelaase m. m., de fleste af disse Genstande rigtignok med Vedtegning „ubrugelige“. Tildels lignende nævnes i Tøjhusbeholdningen 1608 (Otto Blom, Christian den fjerdes Artilleri S. 53).

Oplysninger Holdepunkter til Bedømmelse af Udviklingen. Af den foran S. 173 nævnte Mønsterrulle fra c. 1535 ses, at af den hele Styrke, som den galdt, eller 1055 Mand, var 190 Hageskytter, saa at disse altsaa udgjorde c. 18 pCt. af Styrken. Langt betydeligere findes allerede det forholdsvise Antal af Skytter blandt de foran S. 166 nævnte Landsknægte, som fandtes her i Riget i Aarene 1543—46. En Del af Fænnikerne vare dog langt fra fuldtallige, og der findes betydelig Forskel imellem dem indbyrdes med Hensyn til det her omhandlede, især hvor de bestod af Soldater, der vare ny hvervede til forskellig Tid, idet man synes at have taget dem med de Vaaben, som de havde, uden fortrinsvis at søge at faa Skytter, snarere omvendt.

Ikke mindre synes Tilfældigheden at træde frem i de Resultater, som kunne uddrages af Mønstrings- og Takseringsrullerne for Købstæderne og Landalmuen. Den ældste Mønsterseddel, som haves fra Tiden efter Unionens Ophør, er fra 1529¹⁾ og angaaer en Styrke, stillet af Byer i Sjælland, Laaland, Falster og Møen. Der findes paa den opført i alt 120 Mand til Hest, 308 til Fods, derhos en Udrustning med nogle Kanoner (1 Halvslange, 9 Falkonetter) og 70 Hager. Omtrent svarende til denne er en Mønsterseddel fra c. 1535 angaaende en Styrke, stillet af Byerne i Landsdelene Øst for Sundet. I denne anføres, hovedsagelig kun summarisk, 160 Mand til Hest og 284 Mand til Fods, og den gaar ligeledes ikke nærmere ind paa Udrustningen, undtagen for saa vidt som der findes vedtegnet, at Styrken førte 34 Hager med sig, for-

¹⁾ Denne, saa vel som de i det følgende nævnte, tilsvarende Lister, Mønstersedler og lignende findes i Danske Kancelli, Mønstringsruller etc. 1505—1562, 1563—1613.

uden nogle faa Kanoner. Der findes derhos antegnet paa den: Dertil hver 12te Bonde over det hele Land, hver med en god Bue¹⁾, 2 Skok Bolte og Proviant for en Maaned. Der haves dernæst ikke faa Lister fra Aarene 1555, 1556 og 1558 angaaende den Rustning, som Borgerne i forskellige Byer vare takserede til at skulle have. Listerne gælde enkelte Byer hist og her i Danmark og ere ikke skematisk affattede, saa at Angivelserne ikke lade sig sammendrage i en almindelig Oversigt uden for saa vidt, som det kan udtales, at kun et forholdsvis ringere Antal af Borgere da besad et Harnisk. I den ved sin Handel rige By Aalborg var omtrent Halvdelen af Borgerne forsynede med et saadant. Det procentvise Antal af Harniskmænd gaar derfra ned, som det synes, nogenlunde i Forhold til, hvad der kan formodes at svare til Formuen, saa at f. Eks. Hjørring kun har 4 Harniskmænd blandt 56 Borgere og Cimbrishamn ingen blandt 66²⁾. Nogle faa andre Borgere have alene en Ringkrave. Den med Harnisk udrustede Borger-soldat havde i Almindelighed til Værge et Spyd eller en Hellebard samt et Sidevaaben, og dette sidste var almindeligvis tilstede, hvilke de andre Vaaben eller Værger end vare. Mange, især saa vidt skønnes de mindre bemidlede, besad de samme Værger uden at have Harnisk. Af og til skelnes mellem „Spitz, Speis, Langspes“, det vil sige lange Spyd, og „Spiud, Spiudt“ og lignende, der betegner et kortere Spyd, sandsynligt Fjederspydet, som i den Tid kun sjeldnere udtrykkeligt nævnes, senere mere almindeligt. Det førstnævnte er det 14 til 18 Fod lange, glatte Spyd med kort Spids,

¹⁾ Vistnok ment Armbrøst.

²⁾ I 1555, 60 i 1556.

der oprindeligt var Hovedvaabnet ved Fodfolket. Hvorledes Fjederspydet var indrettet, kan ikke sikkert oplyses. Der skelnedes mellem dette og andre kortere Spyd, og Navnet antyder vistnok, at Bladet paa en eller anden Maade har været forsynet med en Fjeder. Ordet „Svinsfedder“ forekommer ogsaa i Omtalen af en noget senere Tids Soldatervaaben, og antyder, at det fra først af har været et Jagtvaaben¹⁾. Meget sjældent nævnes en tredie Art Spyd, „Kneffelspiud“ og lignende, formodentlig et kort Spyd med en Tværstang (Knevl) ved Bladet²⁾. Af Spydene ere endnu i Christian den tredies Tid de lange Spyd de i de fleste Byer talrigst forekommende. Hvor Udrustningen undertiden særskilt nævnes for Borgmestre og Raadmænd, bestaar den i Almindelighed i Harnisk og Hellebard eller langt Spyd, dog findes den for en Raadmand i Kalundborg 1558 at have bestaaet alene i et Rør. De Sidevaaben, som allerhyppigst forekomme, ere „Degen“ og „Kaarder“, formentlig den lange Stødkaarde, der ofte forekommer paa Afbildninger fra hin Tid. I meget ringe Antal nævnes Sværd, Slagsværd og danske Sværd. Det almindeligt forekommende Skydevaaben kaldes Rør. Foruden Rørene nævnes Halvhager, men i et mærkelig forskelligt Antal for de enkelte Landsdele. I Landsdelene Øst for Sundet findes ingen

¹⁾ I Haandskriftet Kgl. Bibl. Gle. kgl. Saml. Kv. Nr. 1853, hvor det siges, at disse „Svinsfedder“ brugtes en Tid af de svenske Musketerer i Krigene i Liffand og Preussen, idet de stak dem i Jorden foran sig til Værn mod Rytteri, men uden synderlig Gavn.

²⁾ For Malmø 1556 staar opført 39 Mand med Fjederspyd og „Skuffeliner“. Disse Spyd ere sammendragne i Antallet og betegne saaledes begge lettere Spyd. Det sidste Ord synes en Ændring af det franske „javelin“. — I Trelleborg fandtes 1555 som en Undtagelse ikke færre end 60 Mand af ialt 175 udrustede med de ovennævnte Knevlspyd.

Halvhager anført, undtagen for Halmstad 1556, for hvilken By der er antegnet 9 Halvhager og 43 Rør. I de enkelte sjælandske Byer, angaaende hvilke der findes Lister, træffes nogle ganske faa, f. Eks. 1558 i Kalundborg 2 Mand, i Slagelse ligeledes 2 Mand, udrustede med Halvhager. For de i Listerne nævnte fyenske Byer findes ingen optegnet med saadanne. Derimod er i de jydsk Byer Forholdet omvendt. For nogle af dem er der vel kun nævnt Hageskytter, saa at man ikke kan se, hvilket Vaaben der er ment; men i de Tilfælde, hvor en Adskillelse er gjort, fremtræder der mange Halvhager, saaledes 1556 i Kolding 34 Rør og 22 Halvhager, i Ribe, hvor Antallet af bevæbnede Borgere var 496, 26 Rør og 100 Halvhager, i Varde endog alene Halvhager. Skytterne i Borgervæbningerne ses aldrig at have baaret Harnisk paa den her omhandlede Tid, lige saa lidt som Skytterne blandt de hvervede Soldater. Som et Eksempel paa, hvorledes Udrustningsgenstandene kunne findes fordelt blandt Borgerne i en By, kan anføres Svendborg 1556. Der skulde her være 58 Mand med Harnisk, langt Spyd og Degen, 7 med Harnisk, Hellebard og Degen, 20 med Hellebard og Degen, 14 med langt Spyd og Degen, 79 med Rør og Degen. Antallet af Skytter i Forhold til det hele Antal Bevæbnede er i samtlige Byer, tagne under ét, omtrent fra en Fjerdedel til lidt over en Trediedel. Det største Antal forekommer i de fyenske Byer, for hvilke der findes Lister. Disse hørte alle til Nyborg Len, hvor Frans Brøkkenhus da var Lensmand.

De af Landalmuen dannede Væbninger indtog et helt andet Trin, der peger stærkt hen paa en mere tilbagemøgende Tid. Ifølge de Lister, som endnu findes, var der i disse Væbninger næsten ingen, som

manglede Harnisk, hvilke de øvrige Vaaben saa end vare. I en Del Herreder i det sydvestlige Jylland med i alt 495 Mand manglede saaledes kun en eneste Harnisk. Hellebarder ere det hyppigst forekommende Værge, kun et enkelt Sted findes der flere Spyd end Hellebarder. Blandt Spydene ere endvidere de lange Spyd de meget overvejende i Antal; sjeldnere forekommer „Spiud“ og endnu langt sjeldnere Knevlspyd¹⁾. Sidevaaben synes ofte at mangle. Skydevaaben findes kun i ringe Antal, flest og da især Rør i Landsdelene Øst for Sundet, saaledes i Malmøhus Len 48 Rør hos 418 Mand, i Halmstad Herred endog 15 Rør hos 46 Mand, derhos 3 Armbrøster, de eneste, som nævnes i Listerne paa denne Tid. I Næsbyhoved Len fandtes hos 353 Mand 16 Rør og 7 Halvhager. Hos de ovenfor nævnte 495 Mand i det sydvestlige Jylland fandtes kun 5 Skydevaaben, og disse vare 2 Halvhager og 3 Bøsser. I Kolding Len fandtes dog 39 Skytter blandt 232 Mand. I Modsætning til, hvad der fandt Sted hos de hvervede og blandt Borgerne, var i Landalmuens Væbninger Skytterne endnu omtrent stedse forsynede med Harnisk.

I Begyndelsen af Frederik den andens Tid er det paa Grund af Krigene særlig de hvervede Tropper, som Opmærksomheden fæster sig paa. Som Holdepunkt for Betragtningen af den Bevæbning, der i Tyskland lidt tidligere ansaas som den heldigste, kan vistnok vælges de af Kejser Karl den femte i 1543 givne Krigsartikler, i hvis Punkt 30 der udtales, at der ikke maatte findes

¹⁾ For en eneste Mand findes antegnet, at han var bevæbnet med en „Gaffelin“ (jvf. S. 195 Anm. 2). Der findes ogsaa en enkelt Mand optegnet med „Panserskjorte“ istedetfor Harnisk.

flere end 50 Hageskytter i en Fænnik paa 400 Mand¹⁾. Hermed kan sammenstilles de Forholdstal, der ere nævnte foran Side 193 og særlig det ligeledes foran S. 168 flg. fremsatte Overslag af c. 1554, ifølge hvilket der i en Fænnike med 350 Mand paaregnedes c. 100 Hageskytter, altsaa c. 29 pCt. af hele Styrken. Dette antyder, at man herhjemme, og vel ogsaa i Nordtyskland, har anset det for heldigt at have flere Skytter i Fænnikerne, end der vilde findes ifølge Karl den femtes ovennævnte Bestemmelse, dog ikke i overvejende stort Antal, og det kan vel antages, at Forholdstallet for Skytterne i alle Tilfælde ikke har naaet meget højere under Krigen i Ditmarsken og i Syvaarskrigens første Aar.

Enkelte Udtalelser synes at bekræfte dette. I Anledning af, at Kongen i Foraaret 1565 havde fordret en Afgivelse til Kjøbenhavn af 500 Skytter fra Jürgen v. Holles Regiment paa Grund af, at den svenske Flaade truede de danske Øer, skrev Lazarus Streckfuss, som var Oberstløjtnant ved det nævnte Regiment, til Kongen fra Ystad d. 18de Maj s. A., at det forekom ham meget betænkeligt at opfylde denne Fordring, da Fænnikerne derved vilde blive svækkede saa meget, at nogle af dem ikke vilde beholde flere end 25 til 30 Skytter tilbage, foruden at Regimentet i højeste Grad vilde have Skytterne fornødne, naar det skulde bruges²⁾. Vel kan det ikke nøjagtigt angives, hvor stærkt dette Regiment var paa den nævnte Tid, men selv om Styrken var gaaet betydeligt ned fra det foregaaende Aar, da det i Marts havde 21 Fænniker med c. 8200 Mand, tyder denne Ud-

¹⁾ Hintzenberger. Kriegs Ordnung. fol. 54b.

²⁾ Krigsarkivet. Fr. II. Pk. Nr. 1.

talelse hen paa, at Skytter ikke have været tilstede i stort Antal. — I en Fænnike, der omtales af Daniel Ranzau, Lave Brade, Peder Bilde og Sten Rosensparre i et Brev til Kongen fra Gullberg Äng d. 6te Juli 1565, ses Halvdelen at have bestaaet af Skytter. De skrive nemlig, at de havde befalet en af Frans Brokkenhus' Fænniker under Timme Abildgaard at drage ind paa Bohus, 220 Knægte, Halvdelen Spydmand og Halvdelen Skytter¹⁾.

Men øjensynligt var der efterhaanden foregaaet en Forandring i Anskuelserne. Erfaringen maa have belært om, at i Krigsskuepladsens skovbevoksede, klippefulde og paa Vandløb og Søer rige Egne, hvor store Feltslag maatte blive Undtagelser og Smaafægtninger Regel, var en stor Mængde Skytter ved Fodfolket af særlig Betydning. Der er fra Sommeren 1565 hovedsagelig kun Tale om at skaffe denne Slags Soldater, og det er alene denne, der nævnes, naar det fra mange Sider blev tilraadet Kongen eller ønsket, at Hærens Styrke forøgedes.

I et Brev, som Daniel Ranzau, Lave Brade, Peder Bilde og Sten Rosensparre i Forening skrev til Kongen fra Gullbergs Äng den 24de Juli 1565 angaaende Foranstaltninger til itide at opdage, om de Svenske vilde vende sig mod Skaane eller Halland, er der med Hensyn til Fodfolket kun Tale om Skytter. Der skrives saaledes, efter at det er nævnt, at Torben Bildes Knægte kunde forlægges til Gynges Herred og deromkring for at passe godt paa — om muligt forstærkede med 300—400 Heste af Rostjenesten —, at det vilde være godt, om Jürgen v. Holles Knægte tilligemed 1000 danske Skytter hurtigst

¹⁾ Rørdam. Mon. hist. dan. 2. I. 473.

bleve sendte til Halmstad, saa at de vare i Nærheden, da Frans Brokkenhus' Knægte havde haft stor Afgang ved Dødsfald og tillige afgivet en Fænnik, saa at der var stor Mangel paa Skytter. Man vilde da kunne forsøge, hvad Fjenden havde i Sinde, naar han samlede sig, thi, til hvilken Side han saa end denne Gang vilde vende sig, vilde han til enhver Tid have en Del af den danske Hær i sin Ryg. Der skrives endvidere: Og var det muligt, at vi ogsaa kunde faa 1000 Skytter, som vare godt bevæbnede, eller at de kunde drage frem til os med Jürgen v. Holles Knægte fra Halmstad, og at vi hemmeligt kunde aftale, ad hvilken Vej de vilde komme, saa kunde vi rette vor Lejlighed derefter og imedens foretage et Tog til Gammelløse og deromkring¹⁾. — Povl Wobitzer skrev til Kongen fra Halmstad den 6te Okt. s. A. blandt andet, at Skyttefænnikerne, med hvilke Kongen dog var bedst tjent, vare altfor svage, og at han derfor tilraadte Kongen at affærdige nogle af Kongens Drabanter, hver forsynet med 30 til 40 tyske Dalere, og ved deres Hjælp faa et Par tusind Skytter til at løbe her ind i Riget, med hvilke man da let kunde forhandle om Antagelse i Aarssold²⁾. Ligeledes skrev Daniel Ranzau til Kongen fra Lejren ved Frölunda den 9de Juli 1566 blandt andet, at Egnen var meget bjergrig, og at Knægtene daglig led store Tab, saasnart de kom udenfor Vejene, og naar de iøvrigt optraadte spredte. Skulde Krigen vare endnu en Maaned eller to eller tre, vilde Styrken tilsidst blive meget svækket, og han tillod sig derfor underdanigst at tilraade, at Kongen traf For-

¹⁾ Rørdam. Mon. hist. dan. 2. I. 476.

²⁾ Krigsarkivet. Fr. II. Pk. Nr. 1.

anstaltning til, at der kunde blive hvervet omtrent 1000 Mand Skytter¹⁾. — Det fortjener ogsaa at anføres, at den Forstærkning, som Daniel Ranzau ansøgte Kongen om, da han i Novb. 1567 afsendte Mikkell Pedersen Gydinge med Beretning om Tildragelserne under Vinterfelttoget, for Fodfolkets Vedkommende attraaedes at komme til at bestaa af Skytter, 2000 Mand, foruden at ogsaa Lübeck anmodedes om 1000 Skytter²⁾. En mindre Styrke Friskytter, 100 Mand, under Mikkell Pedersen Gydinge, omtales ogsaa³⁾.

At Kongen rettede sig efter disse og lignende Ønsker og Raad, medens man alt lidt tidligere kan spore en Stræben efter ogsaa at faa mange Skytter blandt de Knægte, der skulde anvendes til Søs⁴⁾, fremgaar af de i Anledning af Hvervingerne udstedte Bestallinger, dels idet disse indtil Sommeren eller Efteraaret 1565 stedse omhandle Hverving af „Knægte“ og derefter næsten stedse Hverving af „Skytter“ eller „Hageskytter“, dels idet Ordene i nogle af Bestallingerne tydeligt angive et Forlangende om en anden Ordning end den tidligere⁵⁾.

¹⁾ Rørdam. Mon. hist. dan. 2. I. 535.

²⁾ Rørdam. l. c. p. 50.

³⁾ Rørdam. l. c. p. 9.

⁴⁾ Af de til Søværnet d. 8de Febr. 1565 udskrevne Købstadborgere skulde en Trediedel være udrustet med Harnisk og lange Spyd, to Trediedele med Hager eller lange Rør (Kanc. Brevb.).

⁵⁾ Dette findes vidtløftigere udviklet i en Afhandling af mig i Historisk Tidsskrift 5. V. og er imødegaaet af Professor R. Mejborg i samme Tidsskrift 5. VI. — Jeg indrømmer, at jeg har gjort mig skyldig i Fejllæsning af Navne m. v. ved enkelte af de af mig anførte Bestallinger, hvorimod Udeladelserne, der angaa Tiden fra 16de Febr. 1561 til 3die Okt. 1563 ere forsætlige, idet jeg ikke anser de udeladte Bestallinger som angaaende umiddelbart forestaaende Hvervinger, men som Bestallinger angaaende Pensionering, indeholdende den i saadanne ikke

Ikke alene den for Johan Clark d. 2den Marts 1567 udfærdigede Bestalling viser, at man er gaaet saa vidt, at man vilde have 4 sammendragne Fænniker udrustede alene som Skytter; thi det synes, som om alle de skotske Fænniker, der ved Krigens Slutning hørte til Hæren, have haft en paa det nærmeste tilsvarende Udrustning, idet der i deres Betalingsregistre fra Slutningen af 1570 og Begyndelsen af 1571 blot træffes nogle ganske faa, der ere betegnede „Langspesat“ eller lign. og tildels have noget højere Løn, saa at de synes at have svaret til de tidligere Harniskklædte eller Dobbeltbesoldede, medens der ellers ikke er nogen særskilt Betegnelse eller Forskel paa Lønning for de øvrige Menige¹⁾).

sjeldne Forpligtelse til at hverve eller tilføre Tropper — naar det forlangtes. Men alt dette vedrører ikke Hovedsagen, at der i Fodfolkets Ordning og Bevæbning under Syvaarskrigen foregik en ret pludselig Forandring i Anskuelserne, hvilket jeg stadigt fastholder. Professor Mejborgs Indvendinger imod, at dette skulde være rigtigt og navnlig have haft Indflydelse paa de faktiske Forhold, begrundes især paa, at Hvervingerne ofte skulde være mislykkede, samt at store Tab fandt Sted ved Fjendens Vaaben, Sygdom og Rømning; men disse Omstændigheder maa vel have haft omtrent ens Betydning med Hensyn til Skytter og Ikkeskytter, og naar der fra Efleraaret 1565 næsten udelukkende er hvervet Skytter til Fodfolket, maa dog derved Antallet af Skytter i Forhold til Antallet af Ikkeskytter og til hele Styrken være steget. Det synes mig, at Bestræbelserne efter at ændre, hvad vi vilde kalde det tidligere planmæssige, ere det karakteristiske, medens Afgørelsen af, hvorvidt de ere fuldt ud lykkedes, træder tilbage herfor, og dette saa meget mere, som den i det hele ikke lader sig bestemme og mindst ved, hvorledes det gik til ved de nationale Tropper istedetfor ved de hvervede. At det ikke var saa vanskeligt at faa Skytter i Udlandet, naar man blot havde de fornødne Penge, findes der ogsaa Udtalelse om (Brev fra Hans v. Taubenheim til Peder Oxe, Rostock 20de Sept. 1569, i Krigsarkivet. Fr. II. Pk. Nr. 2).

¹⁾ Militære Regnskaber. I. B. 1545—70.

Ogsaa hvad der angaar Udbudene af det nationale Værn peger hen paa tilsvarende Bestræbelser. I det af Kongen til Rigsraadet i Efteraaret 1565 indsendte Forslag om at lade Bønderne i Danmark betale Soldater istedetfor selv at gøre Tjeneste er der kun Tale om Hageskytter¹⁾. Ved adskillige af de særlige Udbud fra Landsdele Øst for Sundet tænkes der ligeledes alene eller nærmest kun paa Skytter²⁾. Ogsaa ved den indenlandske Hverving, som Jens Tordsen skulde foretage 1570, bestemtes, at Folkene skulde være Skytter³⁾.

Yderligere Vidnesbyrd om den Tillid, Kongen selv havde til Skydevaabnene, haves i et Brev af 9de April 1567, i hvilket Kongen udtalte som sin Mening, at der saa hurtigt som muligt burde sendes 2000 Skytter til Aggershus for at undsætte Slottet, og forlangte, at Johan Fris og Peder Oxe skulde tilskrive ham deres Betænkning derom⁴⁾. Tilliden fremtræder ogsaa, hvor der er Tale om nationale Tropper. I Brev af 9de April 1568 udtales nemlig, at Kongen var bange for, at de norske Ryttere, som skulde bruges ved Belejringen af Varberg, ikke vare saaledes stafferede, at de kunde udrette noget ved Siden af Kongens Ryttere, og at de vilde blive mere til Skæmt og Spot end til Gavn, men med Skytterne havde det sin Besked⁴⁾.

¹⁾ Kanc. Brevb. III. 664.

²⁾ 23de Juni 1566, 21de April, 10de Sept., 14de Novb. 1567, 18de Febr. 1568, 30te Okt. 1569 (Kanc. Brevb.). Hermed kan sammenstilles, at da der i Norge 1566 ønskedes skaffet Forstærkning fra Bergenhus Len til det Korps (Herluf Skaves), som skulde rykke frem mod Herjedalen og Jemteland, forlangtes der 2000 Hageskytter eller andre Folk med godt Værge (Hist. Tidsskrift 5. VI. 118).

³⁾ 18de Marts 1570 (Tg. og Kanc. Brevb.).

⁴⁾ Kanc. Brevb.

For Borgernes og Bøndernes Vedkommende findes der ikke nærmere Oplysning om Bevæbningens Standpunkt i det hele taget under Syvaarskrigen. Der findes nogle faa Mønstringslister fra 1563, og disse frembyde intet særegent fremfor, hvad der er nævnt i det foregaaende. Hos 132 Bønder i Bygholms Len fandtes der saaledes af Skydevaaben kun 6. En særlig slet Udrustning fandtes hos Bønderne i Dronningborg Len, 878 Mand. Blandt disse var der nemlig ikke blot kun nogle ganske faa, som besad Rør, foruden et Par Stykker, der havde Armbrøster, men en stor Del havde allehaande underlige Udrustningsgenstande, særlig Forke, ogsaa Hammere. Nogle ere optegnede med to Værger, f. Eks. et Spyd og en Økse, et Spyd og en „Rytting“, en Fork og en Økse. De fleste have kun ét Værge af en eller anden Art; omtrent 60 Mand have slet intet. Harnisker nævnes ikke, men kunne dog maaske alligevel have været tilstede, idet de kunne være forbigaaede som en selvfølgelig Udrustningsgenstand.

Under slige Omstændigheder var det naturligt, at der under Krigen maatte skaffes Vaaben ved Hærstyrelsens Foranstaltning især til Udbudene af Landalmuen, og disse Vaaben maatte nærmest skaffes ved Indkøb. Blandt de iøvrigt ikke talrige Kontrakter, som findes angaaende saadanne, er der to, der særlig synes at vedrøre Vaaben til Fodfolket. Den ene, udfærdiget 13de Juli 1569, omhandler blandt andet 2000 „Wurflenze“, som en udenlandsk Købmand skulde levere¹⁾. Dette Ord maa vistnok betegne Spyd af en lettere Art, noget lignende som Fjederspydene og „javelins“. Hvis denne Gisning er rigtig, og de ikke have været bestemte til Sø-

¹⁾ Bestallingsregistranten 1555—73. fol. 283 b.

værnet, maa man have givet efter for den Forkærlighed for de lettere Spyd, som var begyndt at fremtræde, og som senere en Tid lang fik Overhaand i Borgernes Væbninger, medens man ellers i al Fald lidt tidligere havde søgt at modsætte sig, at de hvervede brugte saadanne lettere eller kortere Spyd¹⁾. Den anden Kontrakt, af 13de Jan. og 28de Febr. 1568, angaar Levering af 2000 Lunterør, der skulde have et Kaliber, svarende til 20 Kugler paa et Pund, og som Tilbehør skulde der til hvert følge en stor og en lille Krudtflaske²⁾.

Disse Kontrakter give en Antydning til, hvorledes Bevæbningen sandsynligt har været hos den Del af Fodfolket, der udgjordes af Udbudene af Landalmuen. For Skydevaabnernes Vedkommende fremtræder der, vistnok for første Gang, en stærk Bestræbelse efter Ensartethed. Efter hvad der var det sædvanlige, benyttedes den store Krudtflaske til Ladningerne, den lille til Fængkrudtet. Et tredje Tilbehør, der ikke er nævnt, var en Pung med Kugler, fastgjort til Livbæltet. Det findes oplyst, at der til Haandskydevaabnene i Reglen den Gang benyttedes halv Kuglevægt Ladning, og at man undertiden ladede med to eller tre mindre Kugler foruden den egentlige³⁾.

Ved Siden af Lunterørene er der dog ogsaa under Syvaarskrigen utvivlsomt anvendt Geværer med Hjullaas (Fyrllaas). Et godt Vidnesbyrd herom synes det for Mikkel Pedersen Gydinge den 31te Maj 1571 udfærdigede Adelspatent at være⁴⁾. I Vaabenskjoldet og i Hjelm-

¹⁾ Ifølge Bestalling for Caspar Uthermarck 1567 (Bestallingsregistranten 1555—73. fol. 244 og Hist. Tidsskr. 5. V. 510).

²⁾ Nærmere omhandlet i Hist. Tidsskr. 5. V. 507.

³⁾ Arentsehe. Ein Buch zusammengezogen o. s. v. Kjøbenhavn 1578. S. 143, 146.

⁴⁾ Rigssarkivet. Danske Adelsdiplomer.

tegnet findes der nemlig afbildet Geværer, som i Patentets Tekst kaldes baade „lange Bøsser“ og „Rør“, og det vilde vel omtrent være utænkeligt, at de ikke skulde forestille det Vaaben, som han brugte med stor Dygtighed (om end ogsaa med Grusomhed), og som vel ej heller fandtes alene i hans Besiddelse, men svarede til Geværer, som ogsaa andre i Hæren brugte. De synes, i Forhold til Nutidens Vaaben, efter Tegningen kortere, end man skulde vente, have Træladestok, anbragt i Skæftet, Fyrllaas, et ved denne betinget, temmelig tykt Skæfte omkring Laasen, en forholdsvis langt tilbage siddende Aftrækker og en temmelig stærkt tilbagebøjet Kolb, der forklarer den underlige Krumning, som Geværerne have paa Afbildninger af krigerske Optrin i hin Tid¹⁾.

Efter Syvaarskrigen synes man endnu i nogen Tid med Hensyn til de hvervede Tropper at have holdt sig til de Erfaringer, der vare indhøstede under Krigen. Da det i 1573 atter truede med at blive urolige Tider, blev der blandt andre krigerske Foranstaltninger hvervet 2 Fænniker i Tyskland, hvorhos nogle Soldater, dels danske, dels tyske, bleve antagne i Kjøbenhavn. Det fremgaar af Betalingsregistrene, at de tyske Fænniker bestod udelukkende af Skytter, og det synes, at de øvrige ligeledes have været Skytter, om det end ikke findes udtrykkelig angivet, som for de to nævnte Fænniker²⁾. Som til-

¹⁾ Jvf. Otto Blom, Christian den fjerdes Artilleri. S. 71. — Hjelmtegnet i Mikkell Pedersen Gydinges Adelspatent giver derhos en Fremstilling af Stormhuen, som den da brugtes. Den har Kam og Hageremme med Sjupper.

²⁾ Militære Regnskaber. I. B. 1545—70. Den hele Styrke var 601 Personer, af hvilke den ene tyske Fænnik udgjorde 202 og den anden 296.

svarende hertil kan nævnes, at Kongen 1571 anskaffede paa én Gang 708 lange Fyrrør, af hvilke 24 straks udliveredes til Drabanterne¹⁾. I 1577 udtaltes, i Anledning af en Pengetransport til Sachsen, at Drabanthøvedsmanden og 40 Drabanter med lange Rør skulde følge med til dens Sikkring²⁾.

Imidlertid efter kortere eller længere Tids Forløb indtraadte der en Forandring angaaende den Udrustning, der attraaedes hos de Hervede. Man vendte tilbage til, hvad der synes omtrent at have været det almindelige i Tyskland, og i Overensstemmelse hermed, og som det passede til Kampen i et aabent Jordsmon, attraaedes, at de Spydbevæbnede kom til at udgjøre Halvdelen, undertiden dog ogsaa kun Trediedelen af Soldaternes hele Antal. Man gik saaledes her, vistnok som oftest, endog lavere med Hensyn til Skytternes Antal, end hvad der var sædvanligt i Tyskland³⁾.

Medens Anskuelserne gik i denne Retning med Hensyn til de hvervede Tropper, var det noget anderledes for Borgervæbningernes Vedkommende. Her viste der sig en stadig Bestræbelse efter at forøge Skyde-

¹⁾ Otto Blom, Christian den fjerdes Artilleri, 64.

²⁾ 27de Marts 1577 (Sj. Tg.). At Drabanterne alt i Christian den tredies Tid delvis have haft Skydevaaben, synes at fremgaa af D. Mag. 4. III. 149.

³⁾ Hos Hintzenberger fol. 108 b findes en Lønningsliste, der kan betragtes som benyttet i Tyskland ved Slutningen af Aarhundredet, og ifølge denne skulde der i en Fænnik være 186 Skytter (42 Musketerer og 144 Skytter med Rør) og 114 Ikke-Skytter. Samtlige Skytter vilde altsaa udgøre 62 pCt. af Styrken. Ifølge Bestallingerne fra Kalmarkrigens Tid synes det ligesom i det foran (S. 179 flg.) nævnte Overslag at have været Reglen, at Halvdelen skulde være Skytter, dog træffes ogsaa Bestallinger, ifølge hvilke disse skulde udgøre Totrediedelen (Krigsarkivet. Chr. IV. Bestallinger og Reverser m. m.).

vaabnenes Antal, derhos Lyst til mere og mere at aflægge Harnisket, til at indføre Fjederspyd istedetfor lange Spyd, tillige til at indføre „stakkede Rør“ (Pistoler) i Udrustningen. Ved Bestemmelserne angaaende Omdannelsen af Borgervæbningerne 1598 godkendtes, at der i dem endog skulde findes flere Skytter end Ikke-Skytter, idet der fastsattes, at der for hver 100 Mand skulde findes omtrent 60 Skytter med Stormhue, 20 Mand med lange Spyd og fuld Rustning, „som dertil hører“, og 20 Mand med Hellebarder. Dette skulde opnaas ved, at Borgerne, hvor der fandtes Mangler, for Betaling skulde modtage det Manglende af Kongen, der havde bestilt adskillige Vaaben i Udlandet og ventede snart at faa dem¹⁾.

At Borgerne mere og mere gav Slip paa Harnisket, om dette end forekommer i Borgervæbningerne langt ind i det næste Aarhundrede, kan dog maaske tildels have haft økonomiske Aarsager. I Brev af 4de Juni 1583 udtales saaledes, at Borgerne i Korsør, som skulde have mødt til Mønstring med Harnisk, lange Spyd, lange Rør og andre gode Værger, for den Gang skulde være fri for Harnisk, imod at enhver i sit Hus havde et godt, langt Rør, i Betragtning af, at det vilde falde dem for besværligt at skaffe Harnisker. De, som ikke vare formuende, skulde have Fjederspyd og andre gode Værger²⁾. Disse Spyd findes iøvrigt nu næsten altid i Listerne tyde-

¹⁾ 2den August 1598 (Sj. Tg.). Det kan neppe betragtes som Udtryk for en anden Anskuelse, at det halve Antal af de Borgere, som den 28de Maj 1596 forlangtes til Møde ved Christian den fjerdes Kroning, skulde være bevæbnet med lange Rør, og den anden Halvdel med Slagsværd og lange Spyd (Sj. Tg.), da andre Hensyn end taktiske her kunne have været de bestemmende.

²⁾ Sj. Tg.

ligt betegnede med Ordet „Fjedderspiud“ eller lignende; kun meget sjældent forekommer der „Spiud“; en enkelt Gang synes dette forvekslet med „Spids“ (det lange Spyd). Stakkede Rør forekomme især hos Befalingsmændene, dog ogsaa i nogle jyske Byer i et ikke ubetydeligt Antal hos de alene med Hellebarder eller Fjederspyd bevæbnede. I nogle, særlig jyske Byer var det derhos blevet Skik at optage i Ordningen et mindre Antal Tømmermænd, udrustede med Degen og Bindøxer, et enkelt Sted (i Malmø) findes tilsvarende et mindre Antal Folk med Spader og Økser.

Som et Eksempel paa Udviklingens Gang kan fremdrages Forholdene i Aalborg, hvor der som nævnt tidligere fandtes forholdsvis flest Harniskmænd. Der fandtes her 1556 i alt 261 væbnede Borgere, af hvilke 138 havde Harnisk, medens 15 besad Spyd eller Hellebarder og intet Harnisk, og 108 vare Skytter. 1583 findes optegnet 419 væbnede Borgere. De Udrustningsgenstande, som disse besad, vare 41 Harnisker, 10 Ringkraver, 29 lange Spyd, 16 Hellebarder. 115 Fjederspyd, 253 Langbøsser, 19 stakkede Bøsser, 11 Slagsværd og 419 Degen.

Størst Interesse har en Taksering fra Aar 1600, da den besidder det Fortrin, at den omfatter omtrent alle Byerne i Riget og saaledes nøje viser Udrustningens Tilstand i Borgervæbningerne ved Aarhundredets Slutning og gør det muligt at fremstille en skematisk Oversigt. Imidlertid maa med Hensyn til denne bemærkes, at Kjøbenhavn indtager en noget særlig Stilling derved, at der for denne By er fremdraget flere Enkeltheder end ved de andre Byer. Der fandtes her 225 med Harnisk og lange Spyd, 57 med „Panser“ og Slagsværd, 57 Musketerer, 885 Hage-

skytter, 291 med Fjederspyd, i alt 1515 Mand. Ved de andre Byer er der ikke optegnet Fjederspyd, skønt disse ifølge de ikke mange Aar tidligere foretagne Mønstringer maa forudsættes at have været tilstede i et ikke ringe Antal. Sandsynligvis ere de talte under ét med Hellebarderne, hvad der ogsaa maa formodes for Kjøbenhavns Vedkommende, efter som der ellers her slet ingen Hellebarder vilde findes, hvad der er usandsynligt. Derhos findes en lignende Sammen dragning af disse lettere Vaaben i flere af de kun faa Aar ældre Lister. Enkelte Steder findes der for de Harniskklædte vedtegnet, at de tillige havde lange Spyd; som oftest findes denne Vedtegning ikke, men denne Udrustning maa dog utvivlsomt forudsættes at have været underforstaaet. Udenfor Kjøbenhavn findes ingen Musketerer nævnte, kun Hageskytter. De stakkede Rør nævnes ikke, ligesaa lidt som Sidevaabnene, der vist nok maa forudsættes overalt at have været tilstede ¹⁾. De Soldater, der vare udrustede med Slagsværd, have nogle Steder, særlig i Kjøbenhavn, Vedtegning, at de havde Harnisk (i Kjøbenhavn „Panser“), andre Steder Vedtegning, at de besad Ringkrave, som oftest er der ingen Vedtegning.

Henføres de faa Befalingsmænd, for hvem ingen Udrustning er angiven, til de Harniskklædte, og sammen drages de faa Spillemænd og Personer, der havde anden særlig Udrustning, f. Eks. Økser, under „Mænd med anden Udrustning“, kan følgende Oversigt fremstilles:

¹⁾ De stakkede Rør eller Bøsser forekomme endnu af og til hos Borgervæbninger ind i det 17de Aarbundrede. Blandt Vaaben hos Borgerne i Horsens 1635 findes saaledes opført 17 stakkede Bøsser (Mønstringsruller 1614—1653).

	Mænd med Harnisk (og lange Spyd).	Mænd med Hellebard eller Fjederspyd.	Mænd med Slagsværd.	Skytter.	Mænd med anden Udr.	I alt.
Kjøbenhavn	225	291	57	942	0	1515
Sjælland udenfor Kjøbenhavn . .	496	623	35	1273	4	2431
Laaland og Falster	172	210	8	436	3	829
Fyen og Langeland	281	256	6	736	0	1279
Jylland	557	961	28	1855	0	3401
Skaane, Halland og Bleking	398	783	6	1667	32	2886
Hele Riget . .	2129	3124	140	6909	39	12341

Sammenlignes disse Resultater med, hvad der skulde være fremgaaet af Bestemmelserne 1598, ses, at der er en Del færre med Harnisk, end der skulde være, en Del flere med Hellebard og deslige, lidt færre Skytter.

For Landalmuen findes kun lidet angaaende Slutningen af Aarhundredet, da Tiden gik hen fra 1573 til 1598, uden at der for Alvor paatænkte en Fornyelse af Rustningen. Først i det sidstnævnte Aar blev det paa-budt, men alene for Landsdelene Øst for Sundet, at Landalmuen skulde være rede med deres Værger. Aar 1600 indskærpedes Befalingen, og en ny Taksation blev befalet. Optegnelser angaaende denne findes og vise et betydeligt Fremskridt med Hensyn til Skydevaabenenes Antal, men meget forskelligt i de enkelte Len. Der forekommer dog tillige endnu adskillige mindre heldige Udrustningsgenstande. I Landskrone Len findes til Ek-

sempel optegnet som Vaaben for 2360 Mand 1395 Bøsser, 6 Hellebarder, 956 „Spiud“, 688 Øxer, 1666 Degen, 2 danske Sværd For Malmøhus Len anføres 2066 Hageskytter blandt 4409 Mand og i Halmstad Herred 691 Skytter blandt 773. Harnisker nævnes slet ikke, og det kan vel antages, at de paa denne Tid ere faldne bort for Landalmuens Vedkommende. Dette vilde stemme med, at der i Befalingen om Mønstring 27de Marts 1573¹⁾ paabydes, at hver 9 Mand skulde udruste den tiende med Klæder, en Degen og et godt Rør, saaledes at altsaa den hele Styrke skulde bestaa af Skytter, og at det 1582 paalagdes Bønderne paa Bornholm hver at have et godt, langt Rør med Fyrllaas²⁾.

Vaabnene ere i denne Periode overalt de samme, som fandtes i den ældre Tid, dog er der at bemærke, at man nu ved Bøsserne har givet Fyrllaasen Fortrinet, hvilket ses af Fortegnelsen over Beholdningerne paa Kjøbenhavns Slot 1597, idet de lange Rør, som anføres i denne i et Antal af 1814 brugbare, samt 500 ufærdige, alle angives at have haft Fyrllaas. Dette har dog ikke varet længe, thi ifølge Tøjhusregnskabet af 1608 fandtes der i Beholdningen paa Tøjhuset omvendt 6852 Lunterør og 1444 lange Rør med Fyrllaas, foruden 6043 lange Rør med Snaplaas³⁾. Der er derhos kommet et nyt Vaaben til, nemlig Musketten. Som Særkjende for dette sværere Skydevaaben betragtes almindeligt, at der som Tilbehør anvendtes en Gaffel, som den musketbærende Soldat førte med sig, og som han ved Vaabnets Affyring be-

¹⁾ Sj. Tg.

²⁾ Resens Atlas. III. 345. Hübertz, Aktstykker til Bornholms Hist. 487.

³⁾ Otto Blom, Christian den fjerdes Artilleri, 53.

nyttede til Støtte for samme¹⁾. Vaabnet, karakteriseret paa denne Maade, nævnes i et Brev af 11te Oct. 1601, i hvilket det befales Tolderen i Helsingør at betale en Købmand i Bremen for 400 Musketter med Gafler og Tilbehør (samt 100 Hellebarder)²⁾. Man maa dog alt noget tidligere have begyndt at benytte dette Vaaben her i Landet, eftersom der i Kjøbenhavns Borgervæbning 1600 fandtes 57 Musketerer³⁾. Det fortrængte, som allerede den foran fremsatte Ordning af 1611 tyder hen paa, efterhaanden de lange Rør.

Med Hensyn til de blanke Vaaben kan bemærkes, at der undtagelsesvis fremtræder nogle med Benævnelser, som først længere frem i Tiden trængte igennem eller atter forsvandt. Der forekommer saaledes iblandt de hos Borgerne og Landalmuen anvendte Udrustningsgenstande, men i forsvindende ringe Antal, Partisaner, Ryttinger og Sabler⁴⁾.

Hvad Soldaternes Klædedragt angaar, da var denne i hele Aarhundredet i Reglen Befolkningens sædvanlige Dragt, mere eller mindre udpyntet. Især de hvervede Landsknægte søgte dog som bekendt at udmærke sig ved at være klædte i høj Grad luksuriøst og brugte en næsten utrolig Masse Tøj foruden Besætningsager til at faa deres

¹⁾ Jvf. iøvrigt Otto Blom, Christian den fjerdes Artilleri, S. 68 flg.

²⁾ Sj. Tg.

³⁾ I Fortegnelsen over Sagerne paa Kbh. Slot 1597, nævnes 12 nye, hele, forbenede Musketter, altsaa Luksusvaaben samt 54 ufærdige, hollandske Musketter. Der nævnes ogsaa 71 „halve Musketter“ gamle og ufærdige, samt 1 „lang, dobbelt Musket-hage“ (?). Det er ikke tydeligt, hvad der skal forstås derved. Muligt har det været Forsøgsvaaben (jvf. iøvrigt Otto Blom, oven anførte Sted).

⁴⁾ Partisaner forekomme under Benævnelserne „Bassan“ (Dronningborg Len 1563) og „Tisan“ (Hjørring 1583). — Sabler nævnes iøvrigt tidligere, men ikke vedrørende Fodfolket.

Klædninger saa folderige, uddragne og pyntede med Snoreværk og Baand, som det var Moden. Endog Hvitfeld omtaler denne Luksus ved Aar 1556 og siger, at der jevnlig brugtes 80 Alen Tøj til et Par Hoser, idet disse skulde hænge ned paa Skoene¹⁾. Dog kan der spores en Begyndelse til en Uniformering, idet Kongens Drabanter, som det synes i hele den her omhandlede Periode, forlangtes ens klædte, ogsaa undertiden nogle af de andre i Aarssold antagne Knægte.

Fodtøjet bestod dels af „stakkede“ Støvler, der naaede til Knæene og stundom ogsaa kaldtes „Knæstøvler“, dels af „Ankelsko“, at dømme efter Bestillingerne paa Fodtøj i Købstæderne under Syvaarskrigen.

Et Felttegn, fæstet paa Harnisket eller Klædningen, findes brugt i Udlandet i Midten af Aarhundredet. Manglen paa Uniform synes at have maattet gøre et saadant Tegn nødvendigt, og Sandsynligheden taler altsaa for, at et saadant ogsaa har været brugt herhjemme; men et bestemt Vidnesbyrd om dets Tilværelse synes ikke at forekomme førend i 1563. Ifølge hvad der kendes af de i Segeberg i Maj d. A. udfærdigede Krigsartikler, skulde Soldaterne nemlig som Aftegn bære et rødt og gult Bind eller „Felttegn“²⁾. Det nævnes ikke i Krigsartiklerne af 11te Decb. 1564³⁾. Derimod ses det at have været anvendt endog i Fredstid ved Borgervæbninger, idet der i et Byregnskab 1583 findes opført Udgifter i Anledning af Anskaffelsen af saadanne Tegn, der ligeledes synes at have haft gule og røde Farver og for nogles Vedkommende

¹⁾ S. 1552.

²⁾ D. Mag. 2. III. 161 flg.

³⁾ Secher, Corpus const. danicæ. I. 262.

at have været prydede med Kniplinger¹⁾. I de 1611 udfærdigede Krigsartikler findes atter Felttegn paabudt.

Om Fanernes Farver m. v. synes der ikke at forekomme Oplysninger. Sandsynligheden taler for, at hver Hovedsmand valgte sin Fane, som det forekom ham tjenligst. Silken eller Fanedugen fæstedes først til Stangen, naar Fænniken var dannet, og den reves atter af, naar Fænniken aftakkedes²⁾.

Om Fodfolkets Opstilling til Kamp og Fægtemaade maa her henvises til de foran (S. 182, Anm. 1) nævnte Bøger, hvis Angivelser stemme ret vel med de omtrent samtidige Afbildninger, der haves af danske Hærstyrkers Kampe³⁾. I aabent Jordsmon dannede Skytterne i Reglen Tilhæng til den af Soldaterne med blanke Vaaben sædvanlig regimentvis dannede, firkantede Slagorden, der udgjorde et temmelig ubevægeligt, men forholdsvis kraftigt Modstandselement, som ydede Skytterne Ly, naar de havde affyret deres Vaaben. I gennemskaaret Jordsmon fægtede Skytterne derimod som oftest i selvstændige, større eller mindre Hobe, og i Beretningerne om Syvaarskrigen findes Eksempler paa en saadan Optræden, saa udviklet i taktisk Henseende, at man skulde tro, at den tilhørte en Tid, der laa os langt nærmere⁴⁾.

¹⁾ Hist. Tidsskr. 2. I. 225.

²⁾ Udtalelser, hvoraf det ses, at denne Skik ogsaa er fulgt herherhjemme, haves i Brev af 15de April 1567 fra Daniel Ranzau m. fl. og Brev af 9de Decb. 1570 fra Hans Brugkmann (Krigsarkivet. Fr. II. Pk. Nr. 2).

³⁾ Basreliefferne paa Frederik den andens Gravmæle (gengivne i Thura. Den danske Vitruvius, Kbh. 1749, Tavle 82) samt de S. 191, Anm. 1 nævnte Afbildninger.

⁴⁾ Saaledes Angrebet paa den svenske Stilling d. 31te Okt. 1567 (Rørdam, Mon. hist. dan. 2. I. 15).